

KOINONIA

*A Külföldön Élő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközösségének
teológiai folyóirata*

SZERKESZTI: Gémes István

2005. Pünkösöd ünnepe

65. szám

TARTALOM

Pátkai Róbert: A diakóniai teológia nyugati megítélése	1
Gémes István: Pál missziója	9
„Haragvó Isten?” – Hozzászólás és kritika	17
Kálmán Szabolcs: Találkozásom 45 év után az otthonnal	19

***

„Lehetséges ma megfoghatóvá és fontossá tenni társadalmunk elvilágiasodott szellemének a názáreti, ember-Jézus összekapcsolását a „felkent“ (Messiás vagy Krisztus) ősi szimbólumával? Úgy semmiképpen nem lehet, ha a Krisztus-elemet eltávolítjuk és a Jézus-elemet a Jézus ember-voltának hangsúlyozásával akarjuk megtartani. Hiszen Jézus, mint próféta vagy mint mártír nem az az alap, amelyre az egyházat és az igehirdető hivatalt fel lehetne építeni. Csak a tanítása még nem alapozza meg egy elidegenült világ és a létfeltételeket megteremtő új valóság közötti megbékéltető üzenetet. Viszont éppen ez az, amire vágyik a mai ember, aki nem csak a maga végességéről, hanem valódi énjétől való elidegenedéséről és a bűneiről is tud. A világiás humanizmus látszata mögött az élet utáni kínos gond rejlik, amely magas erkölcsisége ellenére a valóságos beteljesedett humánumtól nagyon távol van. A pszichoterápia és a tanácsadás éppen ott fejezi fel a valós vagy neurótikus büntudatot, ahol azt legkevésbé várta volna. Ez a helyzet a keresztyén üzenet középpontjában álló kérdéshez vezet: hogy oldható meg a konfliktus a jó között, amit akarunk és a gonosz között, amit nem akarunk? Az igehirdetőnek nem szabad úgy megoldani akarnia a kérdést, hogy kitér előle....

Az ő feladata a megbékélés meghirdetése és bizony, igen szomorú állapot, hogy az emberek a megbékélés ígését nem az igehirdetőtől várják, hanem inkább a pszichológusnál vélik megtalálni. Az ember önmaga fölötti kétségbeesésében nem segítség a moralizáló beszéd, mert az még csak mélyebb kétségbeesésbe kergeti. Vagy a tényleges állapota és aközött, amilyennek lennie kellene, megalkuvásra készíti. Ha tehát moralizál az igehirdető, csak látszat-fontosságú, mert hiányzik annak fontossága, aki a megbékélés üzenetét hozná.“

In: Paul Tillich, Korrelationen. Die Antworten der Religion auf die Fragen der Zeit, 197 – 79 - 80. oldal

***

Szerkesztőség és kiadóhivatal: D-70184 Stuttgart, Gänsheidestr. 9
Tel. 0711/23-49-529 – Fax: 0711/23-49-530
E-Mail: istvan.gemes@t-online.de

Pátkai Róbert:

A Diakóniai teológia nyugati (KÉMELM) megítélése

Előadásom elé néhány megjegyzés és észrevétel kínálkozik. Figyelemreméltó, hogy az ún. diakóniai teológia, a Káldy Zoltán püspök által vezetett Magyarországi Evangélikus Egyház „hivatalos teológiája” a Kádár korszakban, több, mint húsz évvel ezelőtt, felkeltette már a Külföldön Élő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközössége (KÉMELM) teológiai érdeklődését és készítette ezen sajátosság teológiai irányzat értékelésére és bírálatára. A két jelentős visszhangot kiváltott tanulmányt Terray László Norvégiában élő lelkész és történész és dr Vajta Vilmos Svédországban élt evangélikus teológiai professzor írta. A két írás eredetileg norvég, illetve svéd nyelven hangzott el az aarhusi (Dánia) egyetem teológiai fakultásán 1982. februárjában, majd rövidített formában megjelent az oslói *Kirke og Kultur* (1) és a *Lutherische Monatshefte* c. folyóiratban. (2) Vajta Vilmos tanulmányát közölte angol nyelven az amerikai *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* is. (3) Magyar nyelven az úttörő Gémes István, a KÉMELM akkori elnöke, evangélikus újszövetségi kutató volt. Már 1980 decemberében és 1982 novemberében írt egy-egy teljes számot betöltő értekezést, melyek a *Koinonia* magyar evangélikus folyóiratban jelentek meg. (4) Az 1983-as decemberi kiadás pedig e kérdéskör dokumentációjának szentelt egy teljes számot. (5) Ezen tanulmányok tehát – dolgozatom derekas részében ezekről majd külön-külön tesztek említést – tíz egynéhány évvel előzték meg a magyar nyelvű kiadást, amely az *Egyház és Világ* Protestáns Lapban jelent meg, 1994-ben. (6) Ennek is már tíz esztendeje és még mindig az alapoknál tartunk.

A kérdéssel kapcsolatos hazai teológiai érdeklődést látásom szerint az terhelte le és tette bizonyos szempontból egyoldalúvá és késlekedővé, a *diakóniai teológia* kérdésében még mindig bizonytalankodóvá, hogy nem mindig, vagy alig sikerült a teológiai gondolkodást relációba hozni egyfelől a nyugati magyar evangélikus, másfelől pedig a tágabb nyugati evangélikus, ill. ökumenikus partnerek viszonylatában. Ezért tesztek kísérletet arra, hogy elsősorban helyzetfelmérő és téjékoztató előadásomat egy nemzetközi evangélikus teológiai konferenciára való visszautalással kezdjem. Az összehasonlítás készsége, a teológiai nyitottság gyakorlata felszabadíthat a változtatásra, a bűnbánatra, de meg is erősíthet az addig képviselt véleményben.

A *Keresztény szabadság* (7) főtéma vonzásában került sor arra a nemzetközi teológiai konferenciára, amelyet az Amerikai Evangélikus Egyház washingtoni egyházkerülete rendezett az oxfordi Mansfield College-ban 1993. július 12-24 között. Az altéma: *Lutheranizmus a kommunizmus bukása után*, sajátos perspektívába állította és tette érdekessé a konferencia előadásait. Egyértelműen nyilvánvalóvá vált, hogy az európai, közelebbről a keleti, ill. a közép-keleti egyházakról van szó, nevezetesen arról, hogy a második világháború után ezek az egyházak szembekerültek a szocialista-kommunista ideológiával és mindegyik egyház az előtt az alternatíva előtt állt, hogy „vagy megpróbálja szolgálatát az új törvények és az új társadalmi rend által meghatározott körülmények között, mint az Úrtól kapott különleges feladatot végezni vagy megpróbálja az új történelmi helyzetet úgy felfogni, mint intést és figyelmeztetést arra, hogy találja meg helyét a szocialista államban, és a szocialista ideológia által meghatározott keretek között tájékozódjék. Az első alternatíva arra irányuló kísérletnek tekinthető, hogy az egyház megőrizte integritását és identitását az új társadalmi rendszerben. A második a tudatos azonosulást jelenti és egyfajta beilleszkedést az új rendszerbe.” (8) A konferencia programja azt ígérte, hogy a keresztény identitás kérdése kerül megbeszélésre, különös tekintettel a lutheri *két birodalomról* szóló tanításra, Isten kettős kormányzásának evangélikus értelmezésére.

Kettős okom van visszautalni erre a konferenciára. Egyfelől azért, mert Reuss András is résztvett ezen a konzultáción id.Hafenscher Károllyal és velem együtt. Így tehát egy tekintélyes teológiai fórumon elhangzott angol nyelvű előadásainkat tekinthetjük úgy, mint mai előterjesztéseink egy korábbi teológiai hátterét. Itt még annyit, hogy a *diakóniai teológia* nyugati magyar megítélése szempontjából összeállított dolgozatomnál főleg Reuss András előadását vettem figyelembe. Előadásának témája és tartalma, *Evangélikusság Magyarországon a kommunizmus bukása után*, inkább a téma vonalába vágott, mint Hafenscher Károly – jól felépített, de témánk szempontjából általános értékeket nyújtó – beszéde *Az új Európa kihívásai* címen.

A konferenciára való visszautalás másik oka pedig az, hogy hírt adjon arról, hogy angol nyelvterületen, – de tudomásom szerint egyáltalán nyugaton – ez volt az első olyan nemzetközi evangélikus teológiai konferencia, amely kísérletet tett annak felmérésére, hogy miképpen reagáltak a különféle evangélikus egyházak a korábbi Szovjetunió befolyása alá került, az adott helyzetekben az „állampárt” által meghatározott ideológiai kihívásra. Ugyanakkor választ kívánt keresni arra is, hogy mit jelent ezeknek az egyházaknak a szolgálata a mában. Éspedig az imént említett múlt összefüggésében. Mit jelent az egyházak megújulása? Az adott egyház, egy adott helyzetben, hogyan tudja rendezni sorait, számba venni a munkásokat és a feladatokat, valóságfeltáró munkát végezni, a múlt hibáit kiértékelni és a következtetéseket levonni. Ebből a szempontból figyelmet érdemel az a tény, hogy egy Európán kívüli evangélikus egyház vezetői látták szükségét egy ilyen teológiai felmérésnek. Következtetésképpen morális igény volt a nyugati evangélikus egyházakban arra, hogy megosszák az immár felszabadult országokban élő testvéreikkel az új feladatok gondjait, nemcsak és kizárólag anyagi vonatkozásban, hanem elsősorban azért, mert *az egymás terhét hordozzátok*, evangéliumból fakadó vonzata ezt kötelességgé is teszi.

Előadásom kerete nyilvánvalóan nem enged meg részletes ismertetést nyújtó összegezést. Arra szorítkozik, hogy az előadások sorrendjét követve említse az előadók és előadásaik témáját, erősebb hangsúlyt téve a Magyarországi Evangélikus Egyházzal kapcsolatos dolgozatokra. Érintse a „részünkön lévők”, azaz a nyugaton élő magyar lelkészek és teológusok észrevételeit és kritikai megnyilatkozásait, hogy végül – konklúzióként – az értelmes és igazi dialógus, a szót értő teológiai beszélgetés iránti reménynek, – bizonyos javaslatok előterjesztésével – adjon kifejezést.

Nyitó témául természetesen dr Philip Walters, a korábbi Keston College, a kelet-európai egyházak vallási és egyházi életét figyelő intézet igazgatója áttekintő ismertetése kínálkozott és vált háttérappá a konferencia későbbi időszakára.

A második világháború vége után keletkezett köztársaságok mindegyikében a Szovjet Kommunista Párt valláspolitikája vált érvényessé, melyet áthatott a harcos ateizmus. Ez központi helyet foglalt el filozófiájukban. Gyökerei Marxig és Engelsig nyúlnak vissza. A Kommunista Kiáltvány szerzői a vallást lényegében negatív jelenségnek tartották, amely mintegy öpiumként hatott a munkásság eszmevilágára, elterelve figyelmüket a tényleges anyagi érdekeikről és az osztályharcról. Ez azonban nem volt számukra döntő jelentőségű. Úgy vélték, hogy a vallás elsősorban a tudatlanság és kizsákmányolás következménye, melyet a tudományos nevelés és a szocializmus fejlődése mintegy magától értődően sorvaszt majd el. Ismert tézisek.

A marxizmus-leninizmus heves ateizmusa inkább Leninnek köszönhető. Munkáiban következetesen tükröződik dühödt vallásellenessége. Sztálin Lenin méltó örökösének bizonyult. A kollektivizálás, iparfejlesztés és a 30-as évek „tisztogatásai” során széleskörű vallásellenes hadjáratot indított, amelynek eredményeként az intézményes vallás úgyszólván eltűnt a szovjet társadalom színteréről. Amikor azonban a politikai hatalom a főbb egyházakkal, elsősorban az Orosz Ortodox Egyházzal taktikai szövetséget kötött, amely majdnem a háború befejezéséig működött, legfelsőbb politikai és egyházi szinten – a „nagy honvédő háború” megnyerése érdekében – időlegesen enyhült az egyházellenes nyomás. Viszont ilyen és hasonló, akkor még nem ismert kilátások előtt állottak az új köztársaságok egyházai. Az elv mindig ugyanaz maradt, a metódus változhatott, ahogyan ezt a kelet-német, csehszlovák és a magyar példák mutatták.

A lutheri *két birodalomról* dr Georg Kretschmar professzor, a Rigai Evangélikus Teológiai Szeminárium rektora foglalta össze egyházunk tanítását a változások utáni tapasztalatok fényében, érintve a baltikumi, az Észt és a Lett evangélikus egyházakat is. *A lutheri kettős kormányzástán*-ról az előadó summázta azt a lelkészi körökben sem eléggé ismert tényt, hogy Luther ezen, írásaiban fellelhető gondolatmozaikokat soha és sehol nem foglalta rendszerbe, az úgynevezett *két birodalom tan*-ba. Ez nemcsak azért volt így, mert antiskolasztikus, eleven stílusának ez nem felelt meg, mert erre a reformáció kezdetén nem elvi meghatározás vonatkozásában volt szükség, hanem gyakorlati szempontból. Az elmúlt fél évszázadban vált ez a tanítás a lutheri politikai etika mindent átölelő rendszerévé. Magában foglalva és disztinkciót téve a *törvény és az evangélium, Isten és világ, egyház és állam, hit és politikai cselekvés között*. Nem a vagy-vagyos ellentét relációjában, hanem az egymásra ható, de funkciójában mégis a maga más másságában. A finom disztinkciót jelölő lutheri kétfajta vezetés semmiképpen sem az élet kettősítését jelenti, amely szükségképpen vezetne a hétköznapi kettős morálhoz, hanem annak felismerése, hogy egyetlen helye sincs a világnak, amely független volna Isten kormányzásától.

Az Evangélikus Egyház Kelet-Németországban témának két előadója volt, dr Günther Krusche, a Berlin-Brandenburgi Evangélikus Egyház egyetemes szuperintendense, valamint Ulrike Birkner Kettenacker lelkész, korábban a Lipcsei Teológiai Szeminárium ökumenikus előadója, a politikai összeomlás után az első kelet-német londoni nagykövet. A Szlovák Evangélikus Egyház képviselőjében Pavel Uhorskai püspök egyháza akkori kiútkeresési gondjairól szólt, hosszabb teológiai – a kettős kormányzás tételét vázoló – bevezetés után. Ezt követően frissen hatott dr Hafenscher Károly, címzetes teológiai tanár, a Lelkipásztor lelkészi szakfolyóirat akkori szerkesztőjének előadása *Az új Európa kihívásai* címen, amelyben a közös, határokon átlépő egyházi tennivalókat vázolta. A két romániai, német és magyar egyházzól dr Paul Philippi professzor szólt, aki korábban a heidelbergi teológiai fakultás tanára volt, előadása idején pedig a nagyszebeni hasonló intézet rektora. Egy egészen más világot bemutató és teológiai témákat előhozó volt dr Walter Altmann rendszeres teológiai tanár előadása ezen a címen: *Luther és a felszabadulás teológiája*.

A Magyar Evangélikus Egyházzól – mintegy a konferenciát összegező és bizonyos értelemben kulminációt jelentő aktusként – három előadás hangzott el. A korábban említett Hafenscher Károly mellett még dr Reuss András, az Evangélikus Teológiai Akadémia dékánja, rendszeres teológiai tanár és Pátkai Róbert, az Angliai Evangélikus Egyháztanács elnöke, az oxfordi Mansfield College valamint a Londoni Katolikus Missziói Teológiai Intézet előadója szólt.

Csak magyar részről volt három előadás. Az előadók nemzetiségét érintő ilyen billenő egyensúly magyarázata nem a magyar evangélikus egyház akármiféle „nagyságában” keresendő, hanem – az oxfordi rendezők információja szerint – abban, hogy a közép-kelet európai térségben, a csatlósállamok egyházai közül csak a Magyar Evangélikus Egyház dolgozott ki egy sajátos teológiai doktrinát, az ismert *diakóniai teológiát*. Ez a tény azonban nem hívta volna föl a nyugati egyházak figyelmét, ha a felhasználatra kötelezően előírt és dogmává merevült *magyar teológia* nem lép fel exportigénnyel. Ezzel viszont felkeltette hovatovább a külföldi magyar és más nemzetiségű egyházak és lelkészek, teológusok teológiai érdeklődését, akik arra a konklúzióra jutottak, hogy azon szigorú tekintély folytán, amely ezt a teológiát monopóliummá tette, ez valóban ideológiává vált.

Az 1984-es Budapesti Evangélikus Világgyűlést megelőzően és az alatt – norvégül, svédül, németül, angolul és magyarul – került erős reflektorfénybe és vált tulajdonképpen ismertté a *diakóniai teológia*. Az *export* túl jól sikerült. Elsősorban dr Vajta Vilmos 1983-ban megjelent német nyelvű értekezése vált azonnal ismertté. (9) A szerző tekintélye, teológiai integritása csak aláhúzta az értekezés tartalmi értékét, és egyben kiváltotta a hazai egyház akkori vezetői haragját. Nos, ennek a nyilvánosságnak köszönhető az, hogy az említett két eminens hazai előadó mellett én is felkérést kaptam arra, hogy az említett háttér ismeretében tartsak előadást. Mondanivalómat elsősorban arra irányítva, hogy akkor milyennek láttam hazai egyházunk helyzetét az új egyházpolitikai konstellációban.

A magam dolgozata (10) a Magyarországi Evangélikus Egyház Déli Egyházkerületének 1990. május 17-i Nyilatkozatát veszi alapul és arra az eredményre jut, hogy a külföldön teológiailag helytálló, bűnvalló kijelentést nem követte gyakorlati megvalósulás. Éspedig három területen: az immáron akkor kényessé váló rehabilitációk dolgában, az egyházon belüli kritika és ellenzék figyelmen kívül való hagyásával, főként pedig a *diakóniai teológiával* való szembesülésnek a kérdésében. A dolgozat tételesen és minden féreértést elkerülendő veti fel a kérdést: mikor lesz a Magyarországi Evangélikus Egyháznak morális bátorsága és erkölcsi integritása annak bevallására, hogy visszaélt a diakónia fogalma használatával. Miután – a tervek ellenére – előadásom nem jelenhetett meg a *Lelkipásztor* c. evangélikus folyóiratban, így annak magyar fordítását most csatolom (21) dolgozatom háttér-mellékleteként, hiszen tematikánk alapkérdései már ott is megfogalmazódtak, melyet csak kiegészít mostani előterjesztésem.

Örültem Reuss András oxfordi előadásának. (11) Történelmi múltba ágyazott összegezést kaptunk a korábbi 45 év nehézségeiről. Vizsgálat alá vette az egyház teológiai magatartását és felvetette a kérdést: „Hűtlenek lettünk e az egyház tanításához, miközben segítséget nyújtottunk a kommunista rendszernek túlélésünk érdekében.” Előadását nem kívánom hosszabban értékelni, hiszen a mostani konzultáció résztvevői és az előadások későbbi olvasói nem ismerhetik az eddig csak angol nyelvű kéziratban meglévő dolgozatot. Következésképpen nem hagynék lehetőséget hiteles összehasonlításra és párbeszédre. Itt csak arra az általános, – bár számomra rendkívül fontos – megállapításra hagyatkozom, hogy Reuss András előadásában sehol sem történik említés, utalás sem arra, hogy *egyáltalán* létezett a hazai hivatalos egyház véleménye mellett – a

rendszer váltás, politikai és társadalmi változás előtt és után – más megnyilatkozás, kritika, kiegészítő gondolat. Ez azért nem jó, mert az egymás melletti elbeszélés helyzete áll elő, a párbeszéd, a dialógus helyett. Ezen utóbbi a közös útkeresés gondolatát hordozza magában.

Ezzel kapcsolatosan talán nem érdektelen, ha felidézem a Magyarországon 1981-ben tartott, külföldön élő magyar protestáns lelkészek konferenciáját, (12) ill. annak egy evangélikus epizódját. (13) Akkor a KÉMELM képviselőjében, mint titkár vettem részt. Augusztus 28-án délután került sor a Magyarországi Egyház vezetőivel való találkozásra. Káldy Zoltán püspökkel együtt jelen volt a magyar egyház teljes vezetősége. Itt alkalmam volt átadni Vajta Vilmos és Terray László, valamint szolgatársaim üdvözlését és beszámolni munkánkról. Többek között szóltam a *Koinonia* szerepéről, amelyet akkor még Vajta Vilmos szerkesztett. Példának említettem, hogy a legutóbbi számban Gémes István írt egy, az egész folyóiratot betöltő analitikus és exegetikai dolgozatot a *diakóniai teológiáról*, amely, – mint mondtam – a hazai egyház mértékadó teológiai irányzata. Szóltam arról, hogy az lett volna a sértés a magyar evangélikus egyház számára, ha nem foglalkozunk ezzel a kétségtelenül domináló és meghatározó teológiai irányzattal. Tettük ezt két munkaközösségi gyűlésünkön is. Javasoltam, hogy Gémes István cikke jelenjék meg a *Lelkipásztor* evangélikus lelkészi folyóiratban, hogy az, ti. a *Koinonia* cikk megmérhető, vitatható, támadható legyen. Erre a javaslatra Káldy püspök egy szeptember 3-i záróülésen, ahol református lelkészek is résztvettek, válaszolt a *Koinoniával* kapcsolatos javaslatomra. Említette, hogy kész támogatni a Gémes-cikk *Lelek-pásztor*-ban való megjelenését, ha az ő hozzászólása is megjelenik a *Koinoniá*-ban. Ezek után még szót kértem és említettem, hogy nyugati szolgatársaim, barátaim és magam is hívei vagyunk a gondolatszabadságnak, és a javaslatot hasznosnak, jónak tartom. Ez, mint ahogyan sok más kísérlet sem, nem sikerült. Mégis az egyházi közösség lehet az a hely, ahol az újrakezdésnek nemcsak helye van, de az evangéliumi Krisztus-hit vonzásában lehetősége is.

Most pedig szabad legyen kivonatosan ismertetnem, ill. idéznem azt a dolgozatot, melyre fentebb utaltam és amely 1980. decemberében jelent meg Gémes Istvántól „*Párbeszéd kísérlet a diakóniai teológiával*” címen, (14) folyóiratunkban a *Koinoniában*. Az azévi KÉMELM teológiai konferencián hangzott el és úgy tartandó számom, mint a legfontosabb magyar nyelvű egzegetikai értekezés a témát érintően.

„Pár évvel ezelőtt (*olvassuk Gémes Istvántól*) már foglalkoztunk akkori teológiai konferenciánkon Káldy Zoltánnak, a Magyarországi Evangélikus Egyház püspökének a *diakóniai teológiáról* szóló koncepciójával. Akkor is alkalmam volt – főleg az otthoni egyházi sajtóban megjelent visszhangja és egzegézisek alapján – ezzel a kérdéssel bővebben foglalkozni. És mégis úgy látjuk, hogy vissza kell térnünk a kérdésre. Különösen is négy szempont miatt, amelyeket nemcsak tudomásul kell vennünk, hanem tiszteletben is kell tartanunk.

a) Káldy Zoltán koncepciója vita nélkül ma az otthoni egyház *egyetlen hivatalosan uralkodó iránya*, annak minden *teológiai és egyházpolitikai* következményével együtt, ami többek között azt is jelenti, hogy az egyház minden tagjára és természetesen lelkészére kötelező erővel bír. Nem kell ahhoz különösebb áttekintéssel rendelkezni, hogy lássuk, mennyire igyekszik mindennemű cikk, beszéd, meditáció, de politikai megnyilatkozás is valami magától értetődő természetességgel legalább egyszer utalni a püspök koncepciójára. Vagy legalább elmondja, hogy „helyes úton járunk”, vagyis hogy minden azért lehetséges, mert az egyház a diakónia útját járja, azaz a diakóniai teológia az egyház egzisztenciájának olyan *sine qua non*-ja lett, amelyet – mint mondtam – respektálnunk kell.

b) Ha jól látom, a diakóniai koncepciót hamarosan átvették a magyarországi református testvéregyházban is, és ennek alapján gyakorlatilag sokkal előbbre vannak, mint a kezdeményező evangélikusok... Mégis szabad talán megjegyeznem, hogy a református egyház közel sem fordított annyi időt és erőt az irány teológiai tisztázására, mint az evangélikus...

c) A diakóniai teológia elsődleges politikai kérdéssé nőtte ki magát, amely mintegy lingvisztikailag egységes mezőt teremtett, s benne nemcsak találkozhatnak egyház és állam igényei, hanem ott közös – mindkét fél számára érthető – *nyelv* is kialakult. Így érttem én a többrendbeli reakciókat, amelyek már öt évvel ezelőtt is ismertek lettek, hogy ne foglalkozzunk a diakóniai teológiával mi, kintiek, mert az az egyetlen sík, amelyet állam és egyház egyformán ért, amelyben állam és egyház bizonyos közös érdekei találkozhatnak. Következésképpen minden beavatkozás szétzúzhatná az egyetlen így kiépített közös nevezőt. Más lehetőség az egyháznak nem adatott és ezt a keresztény szeretetnek meg kell értenie...

d) Letagadhatatlan tény az is, hogy ennek a koncepciónak az exportálása is nagyban és egészben sikerült. Ezt nemcsak Káldy amsterdami előadása érte el, amelyet az Evangélikus Világszövetség végrehajtó bizottságának Dar es Salaam-i előkészítő ülésén mondott el. Sok itteni egyházi vezető is fontolóra veszi ezt a koncepciót, hiszen a „diakónia” szó itt valóságosan varázsszónak hangzik, s csak igen kevesen értik meg az itteniek közül, hogy míg egy Magyarországon kifejlesztett diakóniai teológia egy, az egymástól ideológiailag különböző tömbök *modus vivendi*-jének teológiai alapvetését célozza, itt nyugaton a diakónia teológiája, de még inkább gyakorlata, az egyház pluralista társadalomban való juszifikációjának szolgálatában áll...”

A továbbiakban a szerző az újtestamentumi teológia szemszögéből vizsgálja a hazai koncepció megalapozottságát. Teszi ezt egy bizonyos szisztematikus igénnyel és két lépésben. Azt vizsgálja, hogy egyfelől mit hangsúlyoz túlságosan, másfelől pedig mit hanyagol el ez a koncepció az Újszövetség diakóniáról szóló üzenetéből. Emellett még – a veretes teológus igényével – foglalkozik a kérdés *krisztológiai* vetületével is. Sajnos előadásom kerete nem enged meg egy alaposabb részletezést. E helyett, egy további idézettel foglalom össze Gémes István előadását:

„Kérdésünk azért az kell legyen, hogy a diakóniai teológia magyarországi művelőinek alkalma volt-e nemcsak azokon segíteni, akik csökkent értékűek, mert öregek, vagy betegek, ilyen értelemben a társadalom szélére szorultak, hanem azokon a „helyi” kicsinyeken is, akik például származásuk, vallási hitvallásuk, másként gondolkodásuk miatt megkülönböztetést szenvednek és ennek sokféle hátrányát érzik. Ez lenne a diakónia ilyen nagy, világméretű gyakorlásához az első lépés. Mert ha nincs meg a diakóniailag strukturált gyülekezeteknek és diakóniailag gondolkodó lelkészeknek a lehetősége, hogy diszkriminált vagy elbocsájtott lelkészt vagy presbiterét, vagy akár csak „közönséges” tagját közbenjárva segítse, mint hű diakonosz – ha kell, az élete kockáztatása árán is! –, akkor meg kell kérdezni, hogy reális e az egész világ békéjéért való küzdelem? És hogy folyik le ez a küzdelem? Általánosan kötelezővé tett határozatok aláírása vagy a saját – esetleg az általánostól eltérő – elgondolások propagálása és az értük való kiállítás formájában? – Milyen konkrét utat és elgondolásokat lehetne itt ajánlani Káldy püspöknek nem egészen *fair* eljárása helyett, amikor azok fölött gúnyolódik, akik itt speciálisan keresztény megoldásokat ajánlanának, és egyszerűen „keresztény hübrisszel” vádolja meg őket?! (Új úton, 173.lap). Nem kellene akkor Pál nagyon sok speciálisan keresztény és az akkor konformtól eltérő véleményére is ugyanezt a jelzőt sütni?”

A továbbiakban rövid tájékoztatót nyújtok Terray László *Állam és egyház a mai Magyarországon* (1983) címen tartott előadásáról, melyet eredetileg norvég nyelven tartott, magyar változata tíz évvel később jelent meg az Egyház és Világ Protestáns lapban. (15) Megállapítja, hogy állami részről is meg voltak elégedve azzal, hogy „pozitív irányban fejlődik a magyar egyházaknak a szocialista államhoz való viszonya” – amint az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, Miklós Imre szokta mondani. A magyar kommunista párt központi bizottságának egy 1979 márciusában közzétett nyilatkozata szerint „a kiegyensúlyozott belpolitikai helyzet egyik legfontosabb tényezője az állam és az egyház közötti rendezett viszony.” Persze minden relatív. Míg a kommunista párt egyre inkább megerősítette pozícióit közvetlenül a második világháború után, az egyházak egyre erősebb nyomás alá kerültek. A hatalom birtokosai azt követelték, hogy az egyházak hajtsanak végre lényeges személyi változásokat s teljes szívvel támogassák az új magyar államot.

Az evangélikus egyházra vonatkozólag ez a feszültség a magániskolák elkobzásának kérdésében kulminált, folytatódott Ordass Lajos püspök (1948) letartóztatásával. Az állandó terrornak ebben az atmoszférájában tette meg az evangélikus egyház 1950 áprilisában azt a lépést, hogy megfosztotta püspöki tisztétől. Ezt az ítéletet az egyház saját külön különbírósa hozta. Ordass után Dezséry László egyetemi lelkész lett püspök. Ordass teljes rehabilitációt nyert mind állami, mind egyházi részről 1956-ban, az októberi magyar szabadságharc és forradalom előtt. Időközben a történések egyik legfontosabbja a kényszer *Egyezmény* megkötése, és az állam részéről való sorozatos megtörése volt. Az evangélikus egyház hivatalos történésze, dr. Ottlyk Ernő teológiai tanár, később püspök, munkáiban ismételtlen szól a „töretlen vonalról”, a „haladó erők” küzdelméről az „egyházi reakció” ellen. Ilyen haladó funkcionárius volt Darvas József író, aki 1950-ben lett a déli egyházkerületének felügyelője és aki saját bevallása szerint már 30 éve kommunista volt. Az egyház egyetemes felügyelője, Mihályfi Ernő újságíró, saját kivánsága szerint kommunista temetésben részesült, mindennemű egyházi szertartás nélkül. A díszőrségben az egyház vezetői is ott voltak. Egyházi szolgálatának méltatására Káldy Zoltán írt cikket az Evangélikus Élet-ben.

A „töretlen vonal” képviselői messzemenő engedményeket tettek az államnak és szorosan együttműködtek az állami szervekkel. Megfigyelhető az uralkodó ideológiához való alkalmazkodásuk. Terray László példaként idézi a *diakóniai teológia* iskolapéldáját, vagy ha tetszik karikatúráját bemutató írást, amikor idézi az *Evangélikus Élet* szerkesztőjének vezércikkét a lap 1973. újról számából. A szerző egy NDK-beli barátjától kapott csillagot szemlél, mely a csillárján függ. Erről írja a „*Csillagok útján*” című cikkét:

Amikor ma a csillagomra nézek, a sokféle csillag közül különösen is egyre gondolok. Arra, amely egy leírhatatlanul szegény, elnyomott és üldözött nép egén ragyogott fel ötven esztendővel ezelőtt, s amely az elmúlt fél évszázad alatt, oly sok szabadságra, igazságra, kenyérrre és békés otthonra vágyó nép reménységének csillagává lett. A szovjet népek csillagára gondolok, amely azóta a nemzetközi munkásság vezérlő csillagaként Európa, Ázsia, és más földrészek felszabadított népeinek zászlaján is helyet kapott. A mi népünk számára is új életre vezérlő csillaggá lett a Szovjetunió csillaga... Népünk, társadalmi és politikai életünk csillagát nem kívánja másakra cserélni... Egyházunk számára is sokat jelentett ennek a csillagnak magyar föld feletti felragyogása. A hazai protestantizmus... akkor lelte meg újra... létének értelmét – amikor munkás népünk is felsorakozott a szocialista haza csillagos zászlaja alá.

Ebből érthető, miért szüntette meg az Állami Egyházügyi Hivatal a 70-es évek elején az *Evangélikus Élet* cenzúrálását? Ez természetesen azt is jelentette, hogy az egyházvezetőségnek a továbbiakban magának kellett arról gondoskodnia, hogy ezt az új típusú együttműködést ne zavarja meg semmi. A teológiai oktatásban erről úgy gondoskodtak, hogy a lelkészképzés vizsgán a *diakóniai teológiából* számadást kellett adni. (16) Az 1986-os vizsgatételek szerint minden jelöltnek négy dolgozatot kellett elkészítenie, és pedig írni egy igehirdetést, egy katechetikai dolgozatot, egy előadást az *Egyházi felsőbbtség az Újszövetségben* címen. Viszont: a tudományos dolgozat témája a rendszeres teológia köréből *A diakóniai teológia* volt. A szóbeli rész tételei közül *A diakóniai teológia* tárgyköréhez ismerni kellett dr Káldy Zoltán: *A diakónia útján* c. könyvét, 1979. Ezen alapfeltétel után – csak a diakóniai teológia tárgyköréből 22 vizsgatétel felsorolása következik. Az *Általános ismeretek a Szentírásról* c. kategóriának 8, a *gyakorlati teológia* tárgyköréből pedig 12 tételt jelöl a vizsgatételek listája. Érdemes az arányokra figyelni.

Terray László a *diakóniai teológiával* tételesen, külön is foglalkozik a „Wie die Träumen den?“ (= Mint az álmodók?) című kötetben. Ez a kötet azokat az előadásokat foglalja magában, amelyek 2003 májusában hangzottak el a csehországi Loucen-ben tartott nemzetközi szimpóziumon, a 80-as évekről.

Vajta Vilmos *A vitatott diakóniai teológia (1983)* c. tanulmányára „válaszul” a Magyarországi Evangélikus Egyház vezetősége erőteljesen megfogalmazott tiltakozást tett közzé. A tiltakozó Nyilatkozat alatt Nagy Gyula püspök, Karner Gusztáv egyetemes főtitkár és másik három vezető tisztviselő neve áll, de Káldy Zoltán vezető püspöké nem. A vezetők megdöbbenőnek tartják, hogy nyugati egyházi személyek „támadják és rágalmazzák egyházunk teológiáját, az államhoz való viszonyát, egyházi vezetőit és mindennek felett vezető püspökünket, dr Káldy Zoltánt”. Legfőbb érvük az volt, hogy Vajta professzor 42 éve nyugaton él és a teológiai kritikára úgy válaszoltak, hogy a teológus személyét igyekeztek hiteltelenné tenni. Nos, erre a Vajta elleni éles hangra válaszoltam mint a Nagybritanniai Evangélikus Egyháztanács elnöke *Análízis, vagy rágalmozás?* címen.

Kimutattam, hogy Vajta Vilmos elsőnek veti szakmai elemzés alá a *diakóniai teológiát*. Különösen arra mutat rá, hogy krisztológiai alapjai biblikus szempontból hiányosak. Természetesen megkérdőjelezi Káldy Zoltán írásait, hiszen alapozni akarja saját érvelését. Az új teológiai irányzat szerzőjének és propagálójának személyét azonban seholy sem támadja. Rámutat, hogy a diakóniai teológia mögött álló súlyos tekintély monopóliumhelyzetet biztosít számára, s ezzel voltaképpen ideológiává avatja, amely nem tűr bírálatot, vagy kiegészítésre irányuló elemzést. Ennek a „teológiai ideológiának” az az elkerülhetetlen velejárója, hogy szolgálata egyetlen síkban konkretizálódik: míg az Egyház krisztológiai érvekre hivatkozva hirdeti meg a világ és a társadalom szolgálatát, e szolgálat valójában a kormány politikájával azonosul.

Vajta utal ennek a diakóniai és szolgálati teológiának egy megjelent marxista elemzésére is, ahogy a korábban említett Gémes István és Terray László is. Poór József, a debreceni egyetem professzora, az ország egyik vezető marxista filozófiai tekintélye arra mutat rá, hogy noha

ez a teológia krisztológiai axiómákon alapul, gyakorlati megvalósulásában mégis teljes összhangban áll a „tudományos marxi-lenini” analízissel. A teológusok tudományos szempontból elfogadhatatlanok, álláspontjukat ideiglenesen mégis el kell fogadni, hasznosságukra való tekintettel. A marxista filozófus teljes őszinteséggel hozzáteszi még, hogy a történelem folyamán most először képes egyetérteni egy teológiai rendszer, s következésképpen az egyház (illetve egyházak) is a marxista programmal. Ezért lehetséges, hogy a marxistáknak újra át kell gondolniuk a vallásról korábban elfogadott nézeteik egy részét. (18)

Vajta Vilmos tanulmányát és kritikus munkáit, így ezt is – Nagy Gyula püspök kifejezett, 1989-ben tett ígérete ellenére – mindeztideig a Magyarországi Evangélikus Egyház elmulasztotta közzétenni, de arról is hallgatott, hogy Vajta 1987-ben egy német nyelvű könyvet is írt a *diakóniai teológiáról*, *Die diakonische Theologie im Gesellschaftssystem Ungarns* címen. (19)

E helyütt kívánatos néhány magyarázat és kiegészítés. 1989 májusában az egyházi vezetőség nevében dr. Nagy Gyula püspök kereste fel levélben Vajta Vilmost és egy „egyhangú döntésre” hivatkozva kérte, hogy legyen kész elfogadni a Magyarországi Evangélikus Egyház, ill. Teológiai Akadémia legmagasabb elismerését, a tiszteletbeli doktori címet, a nevezett nemzetközi teológiai munkássága elismeréseként. Végül is a budapesti Evangélikus Teológiai Akadémián 1989. október 21-én Vajta átvette az elismerő okiratot. A díszdoktorrá avatás előestéjén pedig előadást tartott *Ökumenikus tapasztalatok* címen. (20)

Ezt megelőzően azonban felvetette az 1983-ból származó elitélő nyilatkozat érvényességének kérdését, világossá téve azt is, hogy *A vitatott teológia c.* tanulmányát továbbra is képviseli, sőt, az imént idézett 1987-ben megjelent könyvében részletesen meg is alapozta. Nemcsak teológiai kritikát írt, hanem a magyar egyházi vezetőségnek az elmúlt évtizedekben folytatott, ebből következő egyházvezetését is bírálta. Előzetesen kívánta megállapítani, hogy ezt a kritikát a jövőben sem lesz hajlandó elhallgatni. Teológiai megnyilatkozásainak szabadságát mindentől függetlenül fenntartja. Elfogadó válaszában ezt írja: „Az elnökség megtisztelő felajánlását abban a meggyőződésben tudom elfogadni, hogy a levél kijelentése a következő gyakorlati kérdések megoldására tartalmaz lehetőséget, illetve ígéretet:

Az Elnökség haladéktalan közlése várható az Evangélikus Életben, s ezt követően a hazai német és angol nyelvű sajtótermékekben, valamint az Evangélikus Világszövetség Genfben kiadott információiban; ennek folyományaként az elmúlt években folytatott teológiai munkásságom új kiértékelése feltételezésem szerint olyan írásokra is kiterjedhet, amelyek kritikailag elemzik az egyház múlt- és jövőbeli útkeresésének módjait.”

A fentiek tudomásul vétele után tett ígéretet az Országos elnökség 1989. augusztus 17-i újbóli felkérő levelében, melynek csak a vonatkozó 3. pontját idézem: „*Dr. Vajta Vilmos professzor testvérünket a Magyarországi Evangélikus Egyház megbecsült tudósának, egyházunk értékes szolgálatot végzett tagjának tekinti és műveinek hazai megjelentetéséről, teológiai tanulmányainak közléséről hazai folyóiratainkban a jövőben gondoskodni kíván.*”

Kedves szolgatársaim, barátaim! Szeretném, ha hihető lenne az, hogy szolgálatunkat mindig a hazai egyház iránti szeretet motiválta, még akkor is, sőt talán éppen azért, mert esetenként kritikái szavakat mondtunk és az igazi dialógus partnerségére bátorítottunk. Ennek egyik jele, hogy nyugati közös munkánkat a „17. egyházmegye”-ként fogtuk föl, mintegy részét a hazai 16-nak. Ez persze még a két kerületes egyházi struktúra idejéből való volt.

(Elhangzott a Magyar Evangélikus Tanácskozó Testület konzultációján – Budapest, 2004. május 11-14.)

Jegyzetek

1. Kirke og Kultur – 1983/8. 495-509 o.
2. Lutherische Monatshefte – 1983/3. 114-119 o.
3. Occasional Papers on Religion in Eastern Europe. – 1984/1.45-60
4. Koinonia – 1980/dec. 26. és 1982/nov. 27. számok
5. Ibid - 1983/dec. 28. szám
6. Egyház és Világ-Prot.Lap.A „diakóniai teológia” a teológia mérlegén 1994. feb.V/2. szám
7. Christian Freedom in Retrospect: Lutheranism in the Aftermath of Communism – 1993/júl. 12-14. Oxford, Mansfield College
8. Lutherische Monatshefte – 1983/3.114
9. Ibid – 114-119 o.
10. Robert Patkai – Lutheran Church in Hungary: Coming to Terms with the Past. Religion, State and Society, Vol..22, No 3,1994. Magyar fordítás: A Magyarországi Evangélikus Egyház. – Kézirat
11. András Reuss (Budapest) – Lutheranism in Hungary in the Aftermath . Christian Freedom in Retrospect. – Kézirat
12. Pátkai Róbert: Beszámoló a Magyarországon tartott, külföldön élő magyar protestáns lelkészek konferenciájáról, 1981, aug. 27 és szept. 4. 1-8 o. - Kézirat
13. Ibid. 3-4 o.- Kézirat
14. Koinonia – Gémes István: Párbeszédkísérlet a „Diakóniai Teológiával”. 1980/dec. 26.sz
15. Egyház és Világ. Prot.Lap.1994.feb.V/2
16. Országos Levéltár P szekció. 47-50 o.
17. Hungarian Church Press,1983.júl.15.,XXXV.évf, 14.sz.
18. Poór József: Századunk és a Protestantizmus, Budapest,1981. Poór úgy véli, hogy a diakóniai teológia a protestantizmus új formája, amely kész arra, hogy a társadalom tudományos (marxista) vizsgálatából adódó politikai megoldásokat elfogadja.
19. Vilmos Vajta: Die Diakonische Theologie im Gesellschaftssystem Ungarns (The „Theology of Diakonia” in the Hungarian Sociopolitical System). Frankfurt/Main: Verlag Otto Lambeck,1987. Paperback,188 pp.
20. Koinonia. – 1990. Május. 34.szám. Vajta Vilmos: Ökumenikus tapasztalatok. Előadás a budapesti Evangélikus Teológiai Akadémián 1989 október 20-án. 1-14.o.
21. A konzultáción került kiosztásra. Itt nem kerül közlésre.

Gémes István:

Pál missziója

Néhány előzetes megjegyzés.

Abból kell kiindulnunk, hogy a kereszténység széleskörű elterjedésének Pál vetette meg az alapját. Bár nagy figyelmet kell szentelnünk Jézus a tanítványait kiküldő beszédének, a samáriai misszióknak, Fülöp (és valószínűleg más) apostol munkájának, – ám az igazi áttörés és a misszió ütőképessé tétele (Jézus még a „pogányok útjára“ térést, sőt a samáriai városok meglátogatását is tiltotta tanítványainak! Mt 10,5-6) kizárólag Pál műve. Jogos tehát – legalábbis mai ismereteink szerint, – a keresztény misszió kategzochén megtestesülését a páli műben látni.

A mindenkori misszió egy vagy több magávalragadó szónokot, azok menedzselését és nyilvános fellépését tételezi föl, mint a mű sikerültének feltételeit. Személyes fellépésével, ill. fellépésükkel olyan hatást gyakorolnak egyesekre vagy tömegekre, hogy azok hovatovább nehezen tudnak elzárkózni a mondanivalójuk elfogadásának igénye elől. Itt kezdődik azonban Pál szerepe és annak első problémája az ő missziói munkájában.

Az egyik, modernkori zsidó vélemény szerint Jézus egyike volt az időről-időre messiásvárományosként fellépett zsidók közül, aki távolról sem gondolt – esetleg a zsidóságon kívüli – vallás alapítására. Ezt tette meg viszont helyette Pál. Eszerint ő határozottan azzal a célkitűzéssel lépett volna színre, hogy saját kezdeményezése nyomán *újva* a *llás* szülessen.

Látnunk kell azonban egészen világosan, hogy ennek személyi feltételei teljességgel hiányoztak Pálnál. Külső megjelenéséről, amellyel nagy hatást gyakorolhatott volna hallgatóira, nincs közelebbi tudomásunk. Kérdés, hogy az egyetlen apokrifus irat, amely őt karikalábú, kampósorrú semitának írja le, propagandisztikus vagy ellenpropagandisztikus céllal iratott-e meg? Bomann azt javasolja, hogy az 1Kor 15,7-ben magára használt kifejezést, miszerint ő idétlen, torzszülött, „testileg törékeny, törpe“-vel kellene fordítani (Jesusüberlieferung 236-40; lásd még: Jézus és Pál c. könyvem 193. old.). Hogy a test szépségében gyönyörűségét lelő hellén világban egy ilyen kinézésű és megjelenésű ember nagy missziói hatással lett volna a hallgatóira, azt erősen meg kell kérdőjeleznünk.

Ugyancsak a korabeli misszió elengedhetetlen feltételei közé tartozott az *elokven* c *ia* (ékesszólás), azaz a misszionárius üzenetének míves továbbadása. A hellén világ nem a sokat tudó embert tekintette ideáljának, hanem a tudását ékesen továbbadni is tudót. Vajon ez a prédikátor nem hitt a szavak, a szó, az ige erejében? Sok, idevonatkozó polemikus mondata közül elgondolkodtató a korintusi felfuvalkodottak ellen írt érvelése: „hamarosan elmegyek hozzátok, ha az Úr akarja; akkor megismerem majd a felfuvalkodottaknak nem a beszédét (*logosz*), hanem az erejét (*dinamisz*). Mert nem beszédben áll az Isten országa, hanem erőben“ (1Kor 4,19-20). – E feltevés mellett szólna ellenségei vádja is: „Levelei ugyan súlyosak és erősek, de személyes jelenléte erőtlen és beszéde silány.“ (2Kor 10,10). S a legfeltűnőbb az, hogy ezt a nem éppen hízelgő véleményt még csak megcáfolni sem látja szükségesnek. Bevallaná tehát, hogy igazán nem valami nagy szónok?

Fölösleges kérdések.

Van, aki azt mondja, hogy fölöslegesek az ilyen kérdések, mert a páli művet sokkal problémamentesebben is lehet látni. Csak fel kell ütni az Apostolok Cselekedetei c. könyvet és ott világos képet kapunk minderről.

Az ott leírt missziós útjain Pál szinte stereotip módon fölkereste a zsinagógákat, ott Krisztust, az Isten Fiát vagy a feltámadását hirdette. Hallgatói erre megoszlottak, egyesek elhitték a mondanivalóját, mások élénken tiltakoztak ellene. Utóbbiak, igen harcós módon, legtöbbször Pál elűzését is kieroszakolták, sőt ismételtlen még további útjain is üldözőbe vették, hogy az újabb helyen megakadályozzák a működését.

Am itt azonnal megmutatkozik, hogy milyen nehezen egyeztethető össze az ApCsel misszionárius-képe a páli levelekével. Lukács teológiai koncepciójában olyan elemek kerülnek előtérbe, amelyek minden valószínűség szerint nehezen alkalmazhatók Pál önmaga és munkája megértése szempontjából. Joachim Gnilka 9 pontban foglalta össze az ApCsel és a páli levelek Pál-képe feltűnő különbözőségét. A mi vonatkozásunkban a következők lehetnek fontosak:

1. Lk számára Pál nem a tizenkettővel azonos apostol, hanem *antióchiai „gyülekezeti küldött“* (13,2k).
2. Lk-nál (Pétertől és Fülöptől eltekintve) *senki nem dolgozik, csak Pál*: a többiek szinte mozdatlanok, ő azonban a motor. Kérdés: miért nem méltatja Lk Pál sok munkatársát? (Például Apollósz?)
3. Lk-nál nem a törvénnyel támadt konfliktus az üldözés oka, hanem a *feltámadás üzenete*; viszont a feltámadás zsidó üzenet is, ezért nem létezik konfliktus.
4. Lk-nál Pál szinte csak *győz*, alig is hallunk megaláztatásáról, betegségeiről, gyengeségéről, – viszont a *perisztázis* (=viselkedési) katalógusok a levelekben másról beszélnek.

Misszió vagy ajánlat?

Végül érdemes magának a *misszió* szónak is utánanézni. A nyugati szekuláris gondolkodásban a missziót gyakran kapcsolják össze a *kihasználással, lerohanással, a magunkénak egyedül üdvözítő volta egyoldalú kihangsúlyozásával*. A szó igen leterhelt, és pl. a németeknél, a speciálisan egyházi használata mellett szinte már csak a diplomácia nyelvében él: külképviseletekről, azaz a követségeikről, konzulátusaikról szeretnek mint *deutsche Mission*-ról beszélni. – De mivel lehetne a misszió szót helyettesíteni? Egy nemrég megtartott hamburgi konferencián a hírverés tudományának egyházi, esetleges alkalmazásáról szólva, az egyik nagy hírügynökség vezetője – mellesleg egyúttal az egyik hamburgi evangélikus gyülekezet presbitere is –, néhány megjegyzése igen megragadott. Többek között azt javasolta, hogy, ha az egyház a modern világban élni akar, akkor ne használja a *misszió* szót. Eltekintve attól, hogy ez már maga is a holt szókinccs lomtárára emlékezteti a modern hallgatót, a jelenkori zsidóság allergikus reakcióját is mozgósítja, akik szemében vörös posztó a zsidó-misszió, hiszen ez a zsidók teljes elidegenedésére céloz. A propagandafőnök a misszió helyett Isten **a j a n l a t á r ó l** szeretne inkább beszélni. Ez modern, közhasználatú és első hallásra érthető szó. Ő a „misszió“-ban valamiképpen törvényt, szabályt, kényszert érez, viszont az ajánlat lehetőség, kínálat és nem értékelés. Hiszen a felkínált ajánlattal élhetek, de ugyanúgy el is utasíthatom azt. Az említett zsidó felháborodást is lehetne mérsékelni vagy kikerülni, ha azt mondanánk a zsidóság felé, hogy pl. a volt SZU-ból most Németországba tömegesen betelepülő zsidókat nem *misszionáljuk*, hanem nekik az Istennek a Názáreti Jézusban felkínált ajánlatát közöljük. – Bár jelen dolgozatunkban maradunk a *misszió* szó használatával, mégis bevallom, hogy a propaganda-szakember javaslatát, a magam részéről, teológiaiilag is elgondolkodtatónak és korrektnek tartom.

Előadásomat négy részre osztom. Beszélni szeretnék:

- a.) Pál megbízatásáról, amit kapott;
- b.) a munkamezőről, amelyen dolgozott;
- c.) a feladatról, amit felvállalt;
- d.) és a célról, amelyet kitűzött magának és követett.

Ezekre a kérdésekre keressük a választ a saját leveleiből (az ApCsel-t sem figyelmen kívül hagyva!). Rögtön leszögezve, hogy Pál a feladatát egyetlen egy tevékenységben látta összpontosulni: mégpedig a *misszióban*. Szent meggyőződése volt, hogy neki az elveszettek (*apollúmenoi*) világa felé kell fordulnia, hiszen Isten az ő ajánlatát rajta keresztül terjeszti a világ felé. Az így értelmezett munkája kifejezésére még speciális verbumot, igét is kreált: *evangelizetái* = evangelizálni. Kizárólagos igénnyel kívánta vele megfogalmazni az Isten örömhíre közlésének a munkáját, amelynek végső célja az, hogy az elveszettek *szódzomenoi*, azaz megmentetteké váljanak. Ebbe beletartozik saját megbízatása, a munkaterülete, a feladata, a kitűzött célja, de legfőképpen ő maga. Ez szab határt is egyúttal: amennyiben kijelenthetjük, hogy ez a tarzusi ember szinte teljesen azonosul a missziójával, s ezzel minden keresztény misszió ősalakjává lesz. Ugyanakkor óvnunk kell – éppen ezért – az ő imitálásától. *Pál a Lélek „megszállottja“ és Isten kivételesen kiválasztott eszköze*, akiben a munka és a személy teljesen összeforrott. Ezért utánozhatatlan.

a.) Pál megbízatása, amit kapott.

Pál missziói munkáját nem értjük meg igazán, ha megfeledekezünk arról, amit Istentől személyes megbízatásként kapott e munka elvégzésére. Őt nem valami egyház-kormányzati szerv bízta meg, végső soron még az antióchiai gyülekezet sem, de legkevésbé valami apostoli testület. Gal 1-2 a bizonyosága ennek, ahol hevesen tiltakozik ez ellen, mint hogyha emberi instancia bízta volna meg a munka végzésével. Senki őt nem küldte, viszont egészen rendkívüli

módon *hívta el* az Isten. Még csak nem is valami általános elhívással, hanem kifejezetten azzal a céllal, hogy őbenne nyilatkoztassa ki a Fiát. Mutassa meg benne, általa e világnak (Rm 1,14; 10,18), hogy ki is az ő Fia? Ennél nagyobb, tiltakozásra serkentőbbet a misszió története folyamán még senki nem mert mondani. Mintha csak azt mondta volna ezzel: tessék, nézzetek rám, mert engem Isten anyám méhétől fogva hívott el és arra rendelt, hogy bennem nyilatkoztassa ki a Fiát (Gal 1,16). S kihez küldötte Isten? A „népekhez“, tehát az akkori szóhasználat szerint a nem-zsidókhoz.

Pált tehát csak akkor értjük meg igazán, ha figyelembe vesszük ezt a szilárd meggyőződését: neki egészen speciális megbízása van, olyan, amilyen *senki másnak rajta kívül*. „Többet dolgoztam, mint a többiek együttvéve!“ – e jelzett háttéren ez nem hiú öndicséret, hanem a speciális megbízás hálás dicsérete. Ezzel nem vonta kétségbe a többiek munkáját – akár színből, akár szívből tették (Fil 1,18), de a különbség mégis a különleges megbízásban keresendő. Ezért is volt aztán csaknem minden levele egyik problémája, hogy ezt mivel és hogyan kellene igazolnia, úgy, hogy ellenfelei nyomásának se engedjen, de a missziói mezőn hitelét se veszítse hiányzó, formális „ajánlólevél“ híján. Kétségtelen, hogy nem tartozott a 12 apostol közé, s mégis apostolnak nevezte önmagát. Valószínűnek kell tartanunk, hogy nem találkozott soha személyesen Jézussal, mégis *szemtanúnak* vallotta magát. A korai gyülekezetekben az apostolságnak két kritériuma volt: látni kellett az Urat és a Feltámadotról kellett tanúskodni. – Mit tesz hát Pál? Azt állítja, hogy ő a feltámadott Úr tanúja, hiszen az Úr neki, mint egy időtlennek, torzszülöttnek, *személyesen megjelent*. S ez a jelenés olyan hihetetlen önértékelést és öntudatot kölcsönzött neki, amit – tudunkkal – , élete végéig senki el nem vehetett tőle. Olyan bizonosan tartotta magát Jézus Krisztus apostolának, mint a többi 12, aki Jézust esetleg egy egész nyilvános működési szakaszán át végig kísérte.

A misszió első alapköve Pálnál tehát a saját elhívása. Ezt nem emberektől kapta. Még amikor föl is ment – már 15 évi munka után! – Jeruzsálembe, ott is kínosan vigyázott arra, ne-hogy azt gondolják róla, hogy engedélykérés végett ment Péterhez. Persze, hogy találkozott a többiekkel, Jakabbal is, de a megbízása mégsem tőlük, hanem felülről jött. Amikor azt mondja, hogy „anyám méhétől“, akkor itt Jeremiás, de még inkább második Ézsaiás állt neki modellt, akit különben is lelki rokonának érzett és szeretett rá gyakran hivatkozni.

b.) A munkamező, amelyen dolgozott.

Első pillanatra biztosan félreérthető, ha azt mondom, hogy abban az időben nem volt nagy művészet misszionálni. Pál olyan Földközi-tenger-környéki társadalmakban élt, a római birodalom nagy sátra alatt, amelyekben mindennapos jelenség volt a misszió. Csak két csoportot említsünk és azok erőteljes munkáját: a kynikusok és a sztoikusok legalább olyan lelkesedéssel dolgoztak, mint ő. Sőt még a szóhasználatukra is sok utalást találunk Pál leveleiben. A római birodalom lakói megszokták tehát az effajta tevékenységet, amely mindig valami új és egzotikusnak számító lelki táplálékot kínált föl nekik.

A zsidók missziója.

Arról se feledkezzünk meg, hogy a korabeli zsidóság sem volt rest. Egyrészt építhetett arra, hogy egyisten-hitét kívülállók csaknem irigykedve nézték, nem is beszélve a szombat megünneplését. Másrészt tudta, hogy a vele szemben sokhelyütt táplált ellenszenvet és előítéleteket úgy tudja leginkább hatálytalanítani, ha kilép a gettóból és bizonyos nyitásra hajlandó a külvilág felé. Különben sem ismerte ki magát mindenki a bonyolult római-görög pantheonban, s ezért sóvárogva és kicsit irigykedve is tekintett a zsidók egyszerűnek tűnő egyisten hitére. – Az ókor nem ismert modern értelemben vett naptárt, amelyben a dolgozó embernek pihenésre alkalmas napokat jelöltek volna meg rendszeresen. Igaz, voltak állami, hivatalos ünnepek jó számmal. Kr.e. 45/44-ben megjelent Marcus Terentius Varro „De lingua latina” c. műve, amely a rómaiak 34 ünnepét sorolja föl, közöttük gyógyítási (okt 17. Meditrinalia), ősök tiszteletére rendelt (febr. 21 Feralia), lóversenyrendezésre való (febr.27. Equirria) és istenségeknek rendelt (aug. 27 Volturnalia) ünnepeket külön kiemelve. Ezeknek az ünnepeknek azonban más volt a rendeltetése és célkitűzése, s egyáltalán nem az emberek pihenését szolgálták. Hogyne tekintettek volna hát irigykedve a zsidókra, akiknek Istene maga is megpihent a teremtés hetedik napján, s ebben a pihenésben, – ahogy azt megszentelésnek nevezték a zsidók, – az embereket is részeseltette. Amikor pedig a zsidóknál ezt látták a kívülállók, feltámadt bennük a vágy az ünnep- és pihenőnap után is.

A velük szimpatizáló „barbárok“ két csoportját különböztették meg a zsidók: a *fobúmeno-i*, azaz istenfelőket, akiktől csak azt kívánták meg, hogy az egy Istenben higgyenek, és ne a görög istenekben. Ilyen volt ApCsel szerint Jusztusz, akihez Pál szinte menekült a vele szembe-szegülő zsidók elől (18,7) Korintusban. Ezek olyan „kültagok“ vagy inkább pártolók lehettek,

hiszen azt, ami ténylegesen zsidóvá tette volna őket, t.i. a körülmetélkedést nem kívánták meg tőlük. Istenfélőknek tartották őket hát a zsidók és – nagyszerű taktikai érzékkel – fölhasználták őket egyébkénti missziói céljaik támogatásához. A zsidóság nagy ámulásában és csodálatában az ilyen emberek szívesen megnyitották a pénztárcájukat is, hiszen igen megtisztelve érezték magukat, hogy a zárt zsidó közösség befogadja őket. Jézus is találkozott a kapernaumi százados zsidó küldötteinek kérésével, akik tanúsították urukról, hogy „szereti a mi nemzetünket, és a zsinagógát is ő építtette nekünk” (Lk 7,5).

A csatlakozók másik csoportját a „hozzánk jötteknek“ a *proszerchomai* = odajönni, csatlakozni görög szóból *prozelitáknak* nevezték. Ezek már „áttértek“ a zsidó vallásra és ott nagy népszerűségnek örvendtek. – A zsidó misszióknak nem csak sikerei, de árnyoldalai is voltak. Jézusról tudjuk, hogy megróttá a zsidó vezetőket, mert képesek megkerülni a (Fekete) tengert, csak hogy egy pogányt zsidóvá tegyenek, miközben éppen a gyehenna fiaivá teszik (Mt 23,15).

A „keletiek”.

Még egy harmadik tényező is kedvezett a páli misszióknak. Amikor u.i. a római birodalom a Földközi tenger egész környékét bekebelezte, egészen Arábiáig és a Veres tengerig, furcsa helyzet állt elő: győztek a római fegyverek, de a görög nyelv lett a kultúra hordozója, sőt helyenként még a hivatalos nyelv is. Ennek a nyelvnek megtanulása biztosította a magasan fejlett hellén szellemiség értékeinek megismerését és élvezését.

Ebben a helyzetben a görög gondolkodás, a filozófia óriási szerepet játszott, s a görögök élvezték a maguk kultúráját. Sőt bizonyos értelemben még tetszelegtek is a saját értékeikben. Ezt fejezték ki a megvető kifejezéssel is: *barbaroi*, azaz barbár volt a neve minden népek, amely az ő kultúrkörükön kívül esett! – Ugyanakkor bármikor megjelenhetett a piacon valami újdonság, arra rögtön fölfigyeltek és azt kíváncsian szemléltek, sőt készek voltak a befogadására is. Emlékezzünk csak Pál apostol athéni fellépésére! Milyen gyorsan figyeltek fel rá, hogy ennek az idegennek a mondanivalójával is megismerkedhessenek (ApCsel 17,21). Az ő üzenetét is besorolták az egzotikum-számba menő „keleti vallások“ közé, amelyeknek időről-időre nagy sikere volt. Szinte nektárként szívták magukba a „keleti“ vallások üzenetét, amelyet elevennek, izgatónak találtak a saját filozófiájuk szárazságával és merevségével szemben. Pált is ilyen keletinek tekintették és távolról sem zárkóztak el előle. Feltételezhetjük tehát, hogy a görögül nyilván jól beszélő Pálnak már csak azért is nagy sikerei lehettek.

Végül még egy megjegyzés kívánkozik ide. Pálnak sok baja támadt amiatt, hogy – a korabeli társadalmi szokással ellentétben –, nem volt hajlandó magát anyagilag teljesen kiszolgáltatni a gyülekezeteinek. Megmaradt továbbra is a sátorlemez készítés munkájánál. Pedig aki akkortájt adott magára valamit, az köteles volt elfogadni tisztelői, hívei ajándékát, azaz az életfenntartásához szükséges juttatásokat. Mindezek alapján valószínűleg ez volt a helyzet: Pál megérkezett valahová, ott igyekezett valami „műhelynek“ valót bérelni, hozzá megfelelő szállást és elkezdett dolgozni. Megnyitott műhelyére a kíváncsi görögök hamar felfigyeltek és benéztek hozzá. Így kezdett el beszélgetni velük. Missziói eredményeit annál nagyobbra kell hát értékelnünk, mert valószínűleg nem a szavak lenyűgöző erejével bilincselte le embereket, hanem talán csak négy- vagy hatszemközti beszélgetésben tudta bizonyítani partnereinek azt, hogy a feltámadt Jézus Krisztus az Isten Fia, az üdvözítő, akit „Isten rendelt nekünk igazságul, szentségül és váltságul“ (1Kor 1,30).

A munkamezőt nem ő választotta ki magának, hanem Isten rendelte ki neki azt. Nem az ő érdeme, de hamar észrevette, hogy az ő elválasztásához, elküldéséhez Isten már a talajt is előkészítette, s ő tudatosan lépett az adott munkamezőre. Tarsusból származott, Antiochiából indult el munkájára, dolgozott a Tízvárosban, Damaszkuszban, többszörösen az Asia provincia fővárosában Efezusban és Akháia (Dél-Görögország) fővárosában, Korintusban. Többször járt Thessalonikában, a makedon fővárosban. Rómába, a birodalmi fővárosba készült, hogy onnan eljusson az akkor ismert világ legnyugatibb csücskébe, Hispániába. Régi, római térképeket vizsgálva hamar megállapíthatjuk, hogy ezek mind tartományi városok, sőt fővárosok voltak. Pál nem ment falvakba, vidékre, hanem a fontos kereskedelmi utak csomópontjain ütötte föl sátorát-műhelyét, hogy az átvonuló utazók, kereskedők valamiképpen „belebotoljanak“. Nem ment a hegyek közé vagy valami távoli és ismeretlen vidékekre, hanem tudatosan kereste a várost, a *poliszt*. Igaz, egyszer csaknem sutba kellett dobni ezt a stratégiát, amikor álmában egy makedón férfi állt elé, hogy ne oda menjen, ahová tervezte, hanem hozzájuk, Makedóniába (ApCsel 16,9). De ettől eltekintve vonzotta a város és valószínűleg ott is érezte magát elemében.

Az egész, lakott világ.

Végül még egy igen fontos szempontra kell figyeljünk, ha Pál munkamezejéről szólunk. Pál úgy érezte, hogy az ő megbízatása az egész földkerekségnek szól. Az *oikumené*, tehát az

egész lakott föld a munkamező, s a *kérix* feladata, hogy az egész oikumenére elhasson a hangja (Rm 10,18). Hogy Pál mire gondolt, amikor ezt a zsoltárverset idézte (19,5), azt nem tudhatjuk pontosan. De valószínűleg a Földközi tengert környező, akkor ismert „egész” világ lebegett a szeme előtt. Ezt mutatta a később Rómába megírt terve is: Hispániába kívánt menni, hogy ott is eleget tegyen az egész földre szóló megbízatásának (Rm 15,24).

Ez a kijelentése bizonyára nyugtalanságot keltett missziói területein. Ám nem szabad elfelejteni stratégiájának kettősségét sem. Ő volt az, aki teljes erőbedobással végezte a misszió munkáját, de soha nem feledkezett meg munkatársak megnyeréséről és munkába állításáról sem. Csak így érthette el azt, hogy, miután valahol megalakult a krisztushívők közössége, annak további gondozását ezekre a munkatársaira bízhatta. Természetesen ő maga továbbra is ott állt tanácsadóként, de – talán Korintust kivéve! – nem avatkozott be a közvetlen vezetésbe. A felelősséget már a Timóteusok, Szószthenészek, Szilvánusok, Tituszok viselték. Ha tehát eltávozott volna is, ők folytathatták tovább a gyülekezetépítés munkáját.

Új tervek.

Az 55. év tavaszán Pál munkája kitágítására határozta el magát. Erről Rm 15 széles áttekintést és megokolást nyújt. Ha abból indulunk ki, hogy 48-ban indulhatott az első missziói útjára, akkor meglepetéssel kell tudomásul vennünk, hogy hat évvel később, a missziói utak lebonyolítása után úgy érezte, hogy keleti megbízatásának már eleget tett. Elérte azt, hogy ott „a pogányok irgalmasságáért dicsőítik az Istent” (Rm 15,9). Ezért okkal dicsekszik (15,17), s ezért úgy látja, hogy Jeruzsálemtől és környékétől fogva Illíriáig „betöltöttem a Krisztus evangéliumát” (19.v.). Csak megjegyzem, hogy az új magyar fordítás „elkeni” ezt aényt. Pál nem azt mondja, hogy „mindenütt hirdetem a Krisztus evangéliumát”, azaz keleten már ne lenne hely, ahol ne prédikált volna – az előbb mondtuk, hogy éppen ezt nem tette, hiszen csak központokra összpontosított! Többről van itt szó. Az Isten Lelke jelekben és csodákban megmutatkozó ereje következtében *peplérókenai* = azaz betöltötte, befejezte a munkát. A *plérún* ige általában mindig missziói munkával kapcsolatban használatos (Kol 1,25; ApCsel 12,25; 14,26;19,25) és azt jelenti: végrehajtottam a feladatot, mint Saulus és Barnabás, akik „visszatértek Jeruzsálembe, miután elvégezték, befejezték szolgálatukat.” (ApCsel 19, 25). Egyszóval tehát: Jeruzsálem és Illíria a páli misszió távlatait fogja össze, s ez fejeződött be Pál részéről. S mivel missziója nem Jeruzsálemben kezdődött és illíriai működése sem ismeretes, a két helységnévvel nyilván a „keleti” részeket kívánja behatárolni (Wilckens, Rm EKK III.119). Hat év munkája tehát itt befejeződött, s Pál nyugat felé fordul. Nem tartja illőnek, hogy más alapokra építsen. Rómában is ez lenne a helyzet. Ezért kívánja Rómát csak átutazóban meglátogatni. Azt mondja, hogy *diaporeó*, ami átutazást, tranzitot jelent. A római testvéreket egyrészt látni kívánja, hogy lelki ajándékot hozzon nekik (Rm 1,11), de úgy is, hogy ő is élvezze a közösségüket, *apo merúsz* = hogy megelégedjék (15,24). Másrészt az izig-vérig misszionárius már eleve őket is részeltetni kívánja egy jövődő, saját munkájában. Elvárja tehát, hogy a gyülekezet őt istentiszteleten bocsássa ki a munkájára (ApCsel 15,3), – majd ellássa útravalóval (3Ján 6) és elkísérje valaki a gyülekezetből Hispániába (2Kor 1,16; ApCsel 20,38).

Pál világméretekben gondolkozott. Ez apostoli önértelmezésének egyik fontos, szerves tartozéka. Megbízatása a népek egész világának szól, minden behatárolás nélkül.

c.) A feladat, amit vállalt.

Miben látta Pál a feladatát? Elsősorban abban, hogy hallgatói a bálványoktól az egy igaz Istenhez forduljanak, ahogy ezt missziói igehirdetésében olvashatjuk (1Thess 1,9-10). Amit úgy kell értenünk, hogy az ókor társadalmi képéhez hozzátartoztak az ott uralkodó vallások bizonyos tárgyi megtestesítői, megjelenítői. Egy fa a hegytetőn, gyógyító forrás a közelében, barlang egy szentéllyel, nagyon gyakran lett a környék vallásos gyülekezőhelyeinek, s az ott kialakult kultuszoknak a középpontja. Itt helyezték el kultikus eszközeiket, itt imádkoztak, áldoztak. A zsidóság kivétel nélkül mind „bálványoknak” nevezte ezeket, s tisztelüket kategórikusan megtiltotta. Pál is képviselte ezt a szemléletet, s leveleiben sokszor visszatérő téma ez. Amikor tehát azt írta, hogy a bálványoktól eltérítés milyen alapvető követelmény, akkor ezzel a saját magatartását is megfogalmazta. Ezért is dicsérte a thesszalonikiakat, hogy „elfordultatok a bálványoktól, hogy az egy igaz Istennek szolgáljatok”.

További feladatát abban látta Pál, hogy minden népnél egyet el kell érnie, t.i. hogy hitből engedelmesek legyenek az egy Istennek (Rm 1,5). Azt tekintette feladatának, hogy ne csak meggyőzze hallgatóit a Jézus-hirdette Isten elfogadásának szükségességéről. Hanem azt is, hogy az így megszületett hit elég erős legyen ahhoz, hogy abból a hitnek megfelelő engedelmeség szülessék, amely a hívők egész életét meghatározza és irányítja. (Rm 1,5). Ha pedig sikerült ezt a mindennapokat is meghatározó hitet engedelmeségbe torkolltatni, akkor Pál nagy gondja volt,

hogy – egy fa nem erdő jelszóval – az egyes hívó épüljön bele egy gyülekezeti közösségbe. Itt nem is kell igehelyet idézni, hiszen Pál összes levele már maga bizonyosága annak, hogy a „végidei gyülekezet”, amelynek összegyűjtésén fáradhatatlanul dolgozott, mennyire a szíven feküdt, – minden bajával és örömeivel együtt. Egymást tartani, támogatni, erősíteni, bátorítani kell a gyülekezetben. Elsőrendű kötelességének érezte, hogy ott, ahol elkezdett dolgozni, – s ez jellemző rá! – hordozó, őrző, védő, istápoló gyülekezetek keletkezzenek. Már csak az utómunka kedvéért is. Tudjuk, hogy mennyi erőt, fáradságot, bosszúságot sem kímélt, hogy ezeknek a gyülekezeteknek minden ügyét, baját, gondját felvállalja és a magáénak tekintse. Gondoljunk csak a korintusi gyülekezetre. Odaírt levelei eleven képet nyújtana arról, hogy mennyire fontos feladatának tartotta az ügyeikkel való intenzív és odaszánt foglalkozást.

Istentiszteleti szolgálat.

Végül így írta körül Pál a feladatát, mint népek apostoláét „...hogyan legyek a Jézus Krisztus szolgája a népek között, munkálkodván az Isten evangéliumában, hogy legyen a pogányok áldozata kedves és a Szentlélek által megszentelt” (Rm 15,16). Mindenekelőtt feltűnik ebben a mondatban, hogy milyen ünnepélyesen választékos szavakkal írja körül a feladatát. Ezt a magyar fordításunk csak részben érzékelteti. Pál önmagát a Krisztus szolgájának nevezi, s ezt a *leiturgosz*-szal, azaz az istentiszteleti, kultikus, papi szolgálatot végző személyre alkalmazott szóval fejezi ki. Talán fülében csengett prófétai meghívása a nép felé: „Ti pedig a Magasságos papjainak nevezettek, Isten szolgálóinak” (Ézs 61,6). Valószínűleg úgy kell tehát ezt a mondatot értelmeznünk, hogy Pál a maga szolgálatát ilyen összefüggésbe sorolta be: munkája nem kisebb értékű, mint az Úr oltára körül forgó papok naponkénti szolgálata. Ennek pedig egyrészt közvetítő szerepe van Isten és ember között, másrészt pedig helyettesítő feladata is van, amennyiben az Isten előtt áll, hogy másokért hozzon, s mutasson be Neki tetsző áldozatot.

Ugyanezt az áldozatot mutatja be Pál is az evangéliummal való szolgálatával. Talán benne cseng ebben a kifejezésben az a meggyőződése is, hogy tulajdonképpen egész élete maga is Istennek felajánlott áldozat. De valószínűbb, hogy ez is egy újabb kísérlete, hogy a saját szolgálatát még kultikusan is egyenlő értékűnek tartsa akármilyen papi szolgálattal. Miután pedig még hozzáteszi, hogy „a Szentlélek által megszentelt legyen”, – ezzel valószínűleg még csak aláhúzza, hogy az ő munkájában a Szentlélek a cselekvő, aki megtisztítja a keresztényt (1Kor 1,2; 6,11) és az igaz életfolytatásban őrzi meg (Rm 6,19.22; 1Thess 4,3). Hogy Istennek legyen kedves a népek élete, mint élő áldozat, ezzel Pál már túl megy a stratégiai, missziópolitikai látáson. Itt már mélyebbre ás, amennyiben istentiszteleti szolgálatnak tekinti a magáét és mindent megtesz, hogy ez mindenekelőtt Istennek tetsző legyen. Egész általunk ismert élete tanúsítja, hogy mennyire ragaszkodott a felismert feladatokhoz: viselkedés-katalógusaiból kitéjük, hogy sem üldözés, sem verés, sem börtön, sem veszedelem nem tudta eltéríteni útjáról. S feltételezhetjük, hogy ez a kitarító hajthatatlansága és meg nem alkuvása lett okozója halálának is.

d.) A cél, amelyet követett.

Amit eddig felismertünk Pálnál, az – első pillanatra úgy tűnik, – elegendő ahhoz, hogy lemásoljuk, utánozzuk őt. Elég tehát a stratégia átvétele, munkatársak megnyerése, gyülekezetek szervezeti felépítése, s akkor már páli missziót végeztünk. Nem beszéltünk viszont még a páli misszió célkitűzéseiről. Elmondtuk, hogy az ő látása szerint az emberiség egyik (nagyobbik?) fele az elveszettekhez tartozik. Ezért kell neki minden erejét megfeszítő missziói munkáját folytatnia, hogy ezek az elveszettek átkerüljenek a megmentettek táborába. Hiszen ez az Isten kifejezett akarata, aki önmagával békítette meg a világot, s ugyanezt a békéltető szolgálatot bízta rá a misszionáriusára. „Béküljete meg az Istennel!”, – Pálnak ez a szinte könyörgőre fogott hangú kiáltása fémjelzi ezt a rábízott szinte sziszifuszi munkát (2Kor 5,20). S ez a maximum: nem azt hirdeti csupán, hogy az emberek ismerjenek el valaki fölöttük levőt és túrják el annak sokszor áttekinthetetlennek tűnő eljárását és cselekedeteit. *Béküljete meg az Istennel!*, – ez ennél sokkal többet jelent. Jelenti annak beismerését, hogy az elveszettek, azaz a megmentendők közé tartozunk. És elfogadását annak, hogy Isten őszintén akarja az egyik táborból a másikba való átkerülésünket. Emögött azért ne keressünk semmi „hátsó gondolatot”. Sőt Isten ennek sikerültéért a legnagyobb áldozatra is hajlandó és kész volt. *Béküljete meg Istennel!* – azt is jelenti, hogy ne igyekezzetek, mindenféle emberi trükkkel, a nyilvánvaló szándékú Isten előli kitérésre. Pál szilárd meggyőződése, hogy a rábízott békéltető szolgálat és annak elfogadása az egyedüli út sokak megmentéséhez.

A mindenkori misszió elvétette célját, ha ezt az alapvető célkitűzést elfelejtette. Ugyan csak önmagának mond ellent, ha azt gondolja, hogy ezt a célt valami tömeg-pasztorációs kampánnyal helyettesítheti. Isten kibékülése önmagával az ő ügye, de amikor a közvetítő evangéliumon keresztül engem szólít meg, akkor az az én személyes ügyemmé válik. A misszió célja

mindig is az egyes ember megtalálása és megnyerése. Ha őt találta szíven az evangélium, abból még lehet közösségi, gyülekezeti ügy is. De elősorban Isten és az egyén között kell helyreálljon a béke.

Itt kell megjegyeznünk, hogy Pál egy pillanatra sem tagadta meg zsidó múltját és voltát. De nem üzött zsidó teológiát, ahogy azt másutt (Jézus és Pál) kifejtettem. Ez abból is kiderül, hogy Ábrahám leszármazottjának, Benjaminitának, hithű farizeusnak vallotta magát, de ugyanakkor pl.egyetlen egyszer sem idézett az Ótestamentum történeti könyveiből (a tóra több, mint történeti könyv!). Azt is mondhatnánk, hogy ugyanúgy nem foglalkozott a zsidóság múltja történetével, mint ahogy a történeti Jézus sem foglalkoztatta. Rengeteget idézett a tórából, a zsoltárokból és második Ézsaiásból. Ezek az ő szellemi, lelki hazája és nem a népe történelmét leíró Józsué, Bírák, Királyok stb. könyve. Nem zsidó hagyomány átplántálása a célja, ő az Ábrahám-Krisztus közvetlen vonalat képviselte.

Zsidók és nem-zsidók együtt.

Ennek ellenére meg volt afelől győződve, hogy ha sikerül a végidei gyülekezet összegyűjtése, akkor nem valami idegen nép lesz ott együtt, hanem olyan közösség, amely azonosulhat Izraellel az Isten nevének végső dicséretében. Rm 15,10-11 nyilván úgy értendő, hogy Pál sem vesztette el szem elől a nagy célt, amely Isten maradéktalan dicsőítésében éri el a csúcspontját. Ezért fontos hangsúlyozni, hogy Izrael istendicséretét nem tekinti lényegtelennek vagy túlhaladottnak. Ellenkezőleg, azt a célt követi, hogy az általa összegyűjtött gyülekezet már most csatlakozhat az ő népének az időben már előbb hangzó istendicsőítéséhez. Ezt két idézettel próbálja hangsúlyozni: „Örüljetez népek, az ő népével együtt!” (Dt 32,43) és: „Dicsérjétek őt minden pogányok, magasztaljátok őt minden népek!” (Zsolt 117,1)

Pál tehát nem formálisan, etnikailag érezte és éreztette a közösséget a zsidó néppel, hanem tartalmilag. Amennyiben a zsidó nép áldja, magasztalja az Urat, annyiban nincs joga a keresztény gyülekezetnek nem csatlakoznia annak istendicsőítéséhez. Mai zsidó-keresztény beszélgetéseknél is arra kell tehát ügyelnünk, hogy ne a hagyományosan zsidó vonal felelevenítésére törekedjünk. Az Pált sem érdekelte. Hanem az Isten dicséretének kell minden népből elhangzania. A mennyei seregben, amely végül is Istent imádni fogja, nincsen faji különbség sem. Sőt: „sem férfi, sem nő, sem zsidó, sem görög...” ahogy azt leveleiben kifejezte.

A misszió célja tehát nem kevesebb, mint hogy az Isten dicsőítését ebben a világban minden népnél el kell érje. Nem követhet tehát kis, partikuláris statisztikai célokat, hanem a globális nagy célt kell szem előtt tartania. Pál Rm 15,2-12-ben egymásba fűzött idézetcsokorral próbálja ezt nagyon érdekes módon szemléltetni. A misszió erről a nagy célról nem feledkezhet meg. Sőt, semmit nem szabad tennie, ami ennek a megvalósítását akadályozná vagy megnehezítené.

Misszió misszió ellen?

Az ú.n. missziói mezőkön bizony számtalanszor lehetett találkozni ennek rossz példával. Amikor például jött a missziói társaság és fölépítette egy bizonyos felekezet templomát, s egy később odajövő is ugyanezt tette, lehetőleg az elsővel szemben felépítve a magáét. Nem csoda, hogy a helyiek teljesen zavartan álltak e konkurrenciá láttán. Itt bizony nehéz volt az istendicsőítés nagy céljának maradéktalanul megfelelni! A misszió nem azért van, hogy egy felekezet, egy társaság, egy egyesület jó nevét öregbítse, hanem hogy kizárólag és egyedül az Isten dicsőségét hirdesse és jelenítse meg ebben a világban.

Hadd fejezzük be ennek az igaza felől teljesen meggyőződött misszionáriusnak a legambiciózusabb látomásával. Pál meg volt győződve afelől, hogy ennek az általa meghirdetett evangéliumnak az egész világra ki kell terjednie, s tudatnia kell azt minden néppel. Talán itt értette meg őt leginkább Lukács evangélista, aki az ApCsel könyvében Pált a legfontosabb fórumokon léptette föl, hogy bebizonyítsa: az evangélium nem valami exkluzív körök, karizmatikus egyletek belső ügye és „nem zugolyában lett dolog”. Még a római gyülekezethez írt leveleiben sem csinál Pál titkot abból, hogy az ottani krisztushívó testvéreket is hídfőállásnak kívánja tekinteni és fölhasználni. A jó hírek el kell minden város központjába, sőt a fővárosba is jutnia, de ez is csak egy közbenső állomás a nagy cél felé vezető úton. A világ legnyugatibb széléig, Hispániába is el kell jutnia. Érdemes ebből a szempontból is a levél 16. fejezetében közölt üdvözletei címzettjeit megvizsgálni. Vannak közöttük olyanok, akiket esetleg Pál már amolyan „előrsökként” küldött oda előre. Mások, akiket talán éppen az üdvözlésükkel akart munkatársainak megnyerni, s végül valószínűleg olyanok is, akik hazúlról – azaz Izráelből – óvó figyelmeztetést kaptak, hogy szóba se álljanak ezzel a veszélyes tárzusival, aki Mózeset és a törvényt szeretné hatályon kívül helyezni. A lista nemcsak jó fényt derít Pál lelkipásztori magatartására, de jó példája a missziói munka célra törő, jó előkészítésének is.

Pálnak kellett eljuttatnia az evangéliumot Hispániába. A megokolás pedig az, hogy vissza akar húzódní az eddigi munkamezőről. Új helyre megy azért, hogy megfeleljen teljességgel a kapott megbízatásnak. Nem a versenyt akarta esetleges másokkal fölvenni Pál. Ő megmaradt a maga egyvágányúságában, s nem engedett abból egy jottányit sem (Rm 10,18). A jézusi ígék beteljesedésének nagy víziója is szeme előtt lebeghetett: „És elküldi az ő angyalait nagy trombitaszóval és egybegyűjtik az ő választottait a négy szelek felől, az ég egyik végétől a másik végéig“ (Mt 24,31). És a másik: „És jönnek napkeletről és napnyugatról, északról és délről és letelepednek az Isten országában“ (Lk 13,29).

Így dolgozott Pál – teljesen Jézus szellemében – anélkül, hogy testileg ismerte volna őt.

***

Amit eddig elmondtunk, tulajdonképpen nagyszerű vállalkozás lenne és az ókori történelem akár a magáénak is tekinthetné, de minden különösebb motiváció nélkül. Ez azonban félre-, ill. meg nem értésen alapuló vélemény lenne. Mert Pál tevékenységének egyetlen motorja volt, amely nem hagyta nyugodni. Mégpedig az Úr közeli visszajövele. „Az idő rövidre van szabva ezentúl“ (1Kor 7,29). S ebben a véleményben Pál nem csak kora gyermekének bizonyul, hanem Jézus tanítványának is. Szerinte az idő Jézussal betelt. S ebben az összesűrűsödött, megállt, beteljesedett időben nagyon sietnünk kell. Egybe kell terelni a nyáját, mielőtt az Úr megérkezik, hogy eljövetelére már csak a feltámadás és testünk felöltözése maradjon még feladatként. Mi még ma is időt kaptunk a misszióra. Isten ajánlatának meghirdetése és feladata Pál óta nehezedik a vállunkra. Hogy vásároljuk meg az időt?

Előadásként elhangzott a Magyar Ev. Missziói Egyesület konferenciáján Piliscsabán, 1999. július 7-én.

***

Hozzászólás és kritika

(Lapunk 64. számában az „Isten haragja” témával foglalkozó két cikk jelent meg. Az alábbiakban közöljük Szilas Attila (Zirc) hozzászólását, valamint a neki küldött választ. Várjuk olvasóink további hozzászólását. (Szerk.)

*

„Sokáig töprengtem, hogy reagáljak-e a Koinoniában megjelent két Gémes-cikkre, ugyanis nem értek egyet az abban leírtakkal. Az írásokat elolvasva az embernek az az érzése, hogy „Isten haragja”, ez az Ó- és Újszövetségi fogalom, csupán emberi kitalálás, amit mi tetszés szerint használhatunk vagy nem. Szerintem nem mi döntjük el, hogy akarunk-e Isten haragjáról tudomást venni vagy nem. Az Istentől jön „az embernek minden hitetlensége és gonoszsága ellen”. Aki ezt elhallgatja vagy bagatellizálja, az Isten figyelmeztetését hagyja figyelmen kívül. Azt írod, hogy a Paradicsomból kiűzetés nem büntetés volt? Isten azért űzi ki az embert, nehogy az még arra vetemedjék, hogy az élet fájáról is egyék és így magát Istennel egyenlővé tegye. Még világosabb a Bábel tornyáról szóló fejezetben, hogy Isten nem tűri a hübrist, ő féltékeny Isten. Sajnos a mi teológiánkból eltűnt az Istennel kapcsolatos tremendum, pedig Luther is azt mondja, „Istent FÉLNÜNK és szeretnünk kell”. A Zsidókhoz írt levélben ez áll: „Enyém a bosszúállás, én megfizetek” és „félelmetes dolog az élő Istennek kezébe kerülni.”

A baj az, hogy ha elhallgatjuk vagy el akarjuk felejteni az ítélet hirdetését, akkor az evangélium hirdetése is erejét veszti. Ha nincs igazságszolgáltatás, ha Isten haragja csak ijesztgetés, akkor miért lenne szükség az evangélium szabadulást hirdető örömhírére? Akkor az ember a saját feje szerint rendez be a világot és életet, ahogy ezt ma legtöbbször teszik. A lutheri teológia gyengéje, hogy a „való világ” ügyeit rábizzuk a világi felsőbbbségre, mi Isten országával és az evangélium hirdetésével foglalkozunk. Talán kellene tanulnunk valamit a reformátusoktól, akik számára Isten a történelem és a hétköznapi irányítója, itt cselekszik, figyelmeztet, büntet, igazságot szolgáltat. Az ember nem rendezkedhet be a világban (politikában), ahogy neki tetszik. Ha semmibeveszi Isten rendjét, akkor annak következményei vannak és ezeket a következményeket nem lehet az evangélium hirdetésével semmissé nyilvánítani. „Isten haragja nyilvánvaló az ember minden hitetlensége és gonoszsága ellen”. – Írod, hogy Jézus nem használja az „engedelmeskedj” kifejezést. Ez lehet, de többször és különböző összefüggésekben elmondja, hogy aki c s e l e k s z i az én mennyei Atyám akarátát, az él, aki pedig nem, az elveszett, – és ezt nem lehet csak a zsidókra vonatkoztatni! – A tanítványok dolga nem könnyebb, sőt (lásd a Hegyibeszédet.)

Mi hajlamosak vagyunk igehirdetésünkben előlegezni a kegyelmet feltétel nélkül mindenkinek, pedig az MEGTÉRŐ BŰNÖSÖKNEK szól. – Talán többször kellene arról beszélnünk, hogy Isten szuverén, mindenható Isten és nem jóságos „mikulásbácsi” aki mindenkit szeret, senkit sem akar megbüntetni. Jézus nevével nem lehet automatikusan bűnbocsánatot hirdetni. „Én önmagamtól nem tehetek semmit – mondja Jézus – ahogyan tőle hallom, úgy ítélek”. Az előtte álló versben (Jn 5,29) pedig azt mondja: „Akik a jót tették, az életre támadnak fel, akik pedig a rosszat cselekedték, ítéletre támadnak fel.”

Aggaszt, hogy igen gyakran – talán azért hogy el ne riasszuk az embereket? – az igazságos Isten ítéletéről nem beszélünk, a „való világot” elfelejtjük és csak az örömhírt hirdetjük, mintha már eljött volna az idő, amikor minden térd meghajol előtte. – Akik semmibeveszik Istent és az ő rendjét, azoknak rettegniük kell, mert Isten féltékeny, nem tűr meg más isteneket maga mellett. Ezt nem a szektások találták ki, nem is papok, hogy így pénzt szerezzenek, nem is a kegyesek, hanem ezt maga Jézus mondja: „ha meg nem tértek, mindnyájan elvesztek” (Lukács 13,5). Ezt nem szabad elhallgatnunk.“

Szilas Attila

Válasz:

„Köszönöm leveledet, örültem cikkeinkhez írt hozzászólásodnak...

1. Kétségtelen, hogy – főleg az Ótestamentum – tele van Isten haragja emlegetésével, ill. annak következményeivel. Tudunk egyenesen hátborzongató esetekről: pl. amikor egy várost „Isten ad kézbe“, akkor „vágj le abban minden féfineműt“ (Deut 20,13); „Isten“ elveti Saul, mert az nem irtott ki mindenkit az amelekieknél (1 Sám 15); – „varázsló asszonyt ne hagyj életben“ (Ex 22,18)... Őszintén szólva, ezek az esetek és ezekhez hasonlók nálam nem a tremendum iránti érzést, hanem csak rémült tiltakozást váltanak ki. Ezért ezekről ne essék szó.

2. Sajnálatosnak tartom, hogy az igazán hívő embert a nyelvünkben – sok más nyelvhez hasonlóan! – isten-f é l ő n e k nevezzük. Fiatal koromban volt fázisom, amikor esztelenségeim és bűneim ellen az istenfélelmet próbáltam magam ellen „gerjeszteni“ – minden látható eredmény nélkül! Az Általad is idézett «féljük és szeressük» két tagja a.) egymástól elszakíthatatlan és egymás ellen ki nem játszható; - b.) a félelem Luther szerint nem megsemmisülést, hanem tiszteletet, respektust jelent. Azt szeressük, akinek törvényei, előírásai az életünk, a létünk alapját jelenti, s amelyeknek áthágása, figyelembe nem vétele ránk nézve súlyos következményekkel jár(hat). De azt tiszteljük csak igazán, akit igazán szeretünk! – Még az anti világban kiadott magyar értelmező szótár is „lutherpárti“: „Istenfélő= istent buzgón tisztelő“! -

3. Tudom, hogy bibliai idézetekkel a magunk igazát és annak ellenkezőjét is be lehet akarni bizonyítani. Anélkül, hogy ebbe a hibába esnék, néhány helyet mégis mély meditálásra ajánlok magunknak. – a). Lk 15,25-32: az idősebb („rendes“) testvér (jogos?) haragjával áll szöges ellentétben az apa (jogtalan?) megbocsátó szeretete. – b). Róm 3 általános verdiktje alól nincs kivétel: mindnyájan vétkeztek, mind az Isten haragja alatt vagyunk. Ám az a Jézus Krisztus, akit ő engesztelőül rendelt (24-25), aki „m e g s z a b a d í t bennünket az eljövendő haragtól“ (1Thessz 1,9-10), s így „tartatunk meg a harag e l l e n őáltala (Róm 5,9). Csak amennyiben nem hiszünk a Fiúban, „marad rajtunk az Isten haragja“ (Ján 3,36). Elgondolgotatónak tartom a következő mondatot: „(az Újtestamentumban)... nem haragról és igazságról van szó, hanem az Isten igazságáról, amely a már most uralkodó haragtól ment meg.“ (Conzelmann).

4. Én nem ott látom a mulasztásunkat és hiányosságunkat, hogy ingyen kegyelmet akarunk ráerőltetni az emberekre (magam ettől mindig is óvakodtam!). Bár kibicsaklott korunkban egyre nő azok száma, akiket semmiféle haraggal való ijesztgetés észre nem téríthet már, hanem csak az isteni irgalmasság, könyörület és feltétel nélküli megbocsátás hirdetése. Abban meg egyáltalán nem irígylem a reformátusokat, hogy mindenbe beleszólnak. Etikai deficitünket – éppen ellenkezőleg! – abban látom, hogy nem m e r j ü k a s a j á t felelősséget éppen azért nyomatékosítani, hogy egyrészt az Isten akaratát jelentő törvényeket nem képviseljük következetesen, s még kevésbé állítjuk az emberek szeme elé ennek káros hatású következményeit és az azokért vállalandó felelősségünket. Nem Isten haragja, ha összekuszált emberi kapcsolatainkat a magunk szájaíze szerinti kísérletezésekkel próbáljuk tönkretenni; – az sem, ha dohányzás miatti tüdőrákban halunk meg; – az sem, ha megfulladunk, mert ózontermő őserdeinket kipusztítjuk; – az sem, ha Hitlerék vagy Rákosik, Bushok vagy Sztálinok milliárdokat pazarolnak – emberirtásra; – az sem, ha a fogamzásgátló szerek annyira megfertőzték vizeinket, hogy lassan nem lesz elegendő a spermatermelésünk, az emberiség továbbplántálásához...

Ne éljünk vissza vele, ne vegyük hiába Isten nevét, amikor azt haraggal kapcsoljuk össze. De legyünk nagyon következetesek az egyén (és a közösség) felelőssége kihangsúlyozásában, jöttányit sem engedve kordivat szerinti l a z í t á s i kísérleteknek. Csak ne instrumentalizáljuk az Isten haragját, zöld fényt adva ezzel az egyéni felelőtlenségnek és az esztelenül tékozló-pazarló-önromboló „homo sapiens“ garázdálkodásának...

S ha nem is akarjuk hallani, de a kegyelmet „minden feltétel nélkül“ kapjuk“.

Gémes István

Dr. Kálmán Szabolcs:

TALÁLKOZÁSOM 45 ÉV UTÁN AZ OTTHONNAL

előadás

Pápa, Református Teológia, 2003. november 11.

(szerkesztett változat)

(A bevezető rövid áhítat igéje a Zsidók 12:8 volt:

Hit által engedelmeskedett Ábrahám, amikor elhívott, hogy induljon el arra a helyre, amelyet örökségül fog kapni. És elindult, nem tudva, hova megy.)

Amerikában műfaja van az előadót bemutató beszédnek. Percekig sorolják az előadó iskolai végzettségét, címeit, publikációit és kitüntetéseit, sőt a családtagokat is névszerint felsorolják. Majd újabb unalmas percekbe telik, amíg mindezt névszerint megköszöni az előadó a meghívó közeg jelenlévő hatalmasságainak. Fogadjátok el: nagyon örülök, hogy itt lehetek, köszönöm a meghívást, s ezzel ezt a részt zárjuk le.

A cím: „Találkozásom 45 év után az otthonnal” arra az előadás sorozatra utal, amelynek része vagyok. Az előző hetekben többen szóltak itt találkozásokról, mint a történelemmel, biológiával, vagy politikával. Rendszerint olyan előadók szólaltak meg, akik a közéletben fontosak, akik kiváltak a maguk területén. Nyugdíjas lelkipásztor lévén, nincs semmiféle kisebb Nobel-díj a tarisznyámban, így beszámolni sem tudok valami eget-földet rengető dologról. Csak arról tudok szólni, hogy elég fiatalon – de már felnőtt fejjel – kikerültem Amerikába, ott 45 évet eltöltöttem, majd hazajöttem, s most itthon otthon vagyok. Világos, hogy az eltelt idő engem is formált, és most találkozáskor az itteni megváltozott körülményekkel ez különleges szubjektív reakciót vált ki belőlem. Aki más szubjektív háttérből jön, természetesen másként látja a dolgokat. Így minden, amit mondhatok vitatható, nem szükséges egyetérteni vele; mégis remélem, hogy érdekes, stimuláló és hasznos lesz valamennyiünk számára.

Habár a téma lényege, hogy annyi év után hazajöve mit találtam az országban és az egyházban, engedjétek meg, hogy előbből kezdjem. Hogy mit talál egy nyugdíjas lelkipásztor amikor élete alkonyán hazatér, az nagyban attól is függ, hogy mit vitt magával, amikor 20/21 évesen kiment, továbbá, hogy mit talált ott a távolban, amit fontosnak és érdemesnek tartott összegyűjteni és hazahozni, és most megosztani. Csak ebből a háttérből lesz érthető, és talán egy kicsit menthető is az, ahogy most látom az itteni helyzetet.

A 20/21 éves korhatáron voltam, amikor 1956. november végén Magyarországról kimentem, és 1957. január közepén Amerikába megérkeztem. (Én még hajón mentem, ez is feledhetetlen élmény volt!) Nagyon szép kor ez a 20/21 év, és különösen izgalmas – és Istennek különleges ajándéka – hogy valaki 1956-ban Magyarországon lehetett, majd alkalma volt arra, hogy a világ másik végére menjen és ott új életet kezdhesen. Istennek további különleges ajándéka, hogy 45 év múltán mindezt hazahozhatja és megoszthatja. Hadd kérjem meg, hogy emeljék fel a kezüket, akik 20/21 évesek közületek! Egy...kettő. Most emeljék fel a kezüket, akik közel vannak a 20-25-höz! (Tudtam, hogy az igazgató úr is felemeli!!) Képzeljétek el – akik 20-25 évesek vagytok – ha most hirtelen jönne valami váratlan változás az országban – ahogy 1956 az volt – és pillanatok alatt itt kellene hagynotok a hazát. Mik lennének azok az értékek, amelyeket már most 20-25 évesen is becsben tartotok, és mindenképpen odakint is meg akarnátok őrizni? Nem kell válaszolnotok, csak lássátok, hogy honnan indulok ki. Egy 20/25 éves fiatalembernek már vannak értékei, amelyeket tudatosan próbál megőrizni. Hogy ennek tudatosnak kell lennie, arra hadd mondjak egy példát. Egy 20/21 éves fiatalemberről feltételezhető, hogy jól tudja az anyanyelvét. Mégis, odakint nem egy olyan emberrel találkoztam, akik 4-5 évig a magyart nem használva elszigetelten éltek, és csaknem elfelejtették anyanyelvüket.

I.

Mik azok az ÉRTÉKEK, amelyeket 1956-ban OTTHONRÓL VITTEM KI MAGAMMAL? Csak néhányat említék.

1. A fiatalságom és annak lelkülete. Vittem magammal a 21 évemet, egészségemet, fiatalságomat. Akik idős korban akartak kivándorolni, azoknak sokkal nehezebb volt az USA-

ba, Kanadába, vagy más un. „krémes” országokba bejutni. A menekültek közül a korosak, a betegek többnyire Európában maradtak, de a huszon-éves egészségesek könnyen mehettek tovább. Ideális kivándorlási kor ez. Miért? Akik fiatalabban mentek ki, mondjuk úgy 14-15 évesen, bármennyire is a magyar kultúrán nőttek addig, rendszerint elég gyorsan elfelejtettek magyarul, elég nehezen tudták a magyar nyelvet megőrizni. Akik pedig 30-40 évesen, vagy idősebben vándoroltak ki, azoknak roppant nehezükre esett egy idegen nyelvet jól elsajátítani, és nehéz volt egy új országban otthon érezni magukat. A 20/21 év az ideális kor, amikor érettséggel, két év magyarországi főiskolával a hátam mögött, tehát jó alapokkal felvértezve mentem ki, amit bár őrizni, istápolni kellett, de már nem lehetett elveszíteni. A 20/21 éves még nyitva van arra, hogy egy új nyelvet megtanuljon, bár némi akcentussal; akkor még kész arra, hogy egy egész új világot és gondolkozást befogadjon, és abban is otthon érezze magát. Ezt az időzítést Isten ajándékának érzem. Ezt a fiatalos lelkületet – remélem – végig megőriztem és haza is hoztam, bár biológiailag lehetetlen a 21-ik évet megtartani.

2. A magyar irodalom, nyelv és kultúra szeretete. Bár 1945 és 1956 között kommunizmus, Rákosi-rendszer és még egy csomó turpisság volt, azért nagyrészt még a régi tanárok tanítottak. Az államosítás előtt, két évig még a sárospataki gimnáziumba is jártam. Az iskolák egészen átfogó magyar irodalmi, történelmi, színházi és zenei alapokat adtak. Annyira ebben éltem és lelkesedtem, hogy ezt a magyarság-szeretetet, és egy érettségi szintű tudást is – amely már nem nulla – magammal vittem. Ha nem is sikerült ezt komolyan tovább fejlesztenem, remélem odakint nem sokat veszítettem belőle. Ez a magyarság értéktudat végigkísért egész életemen. Roppant hálás vagyok ezért az ajándékért.

A magyarság soha sem jelentette számomra csak a magyar földet, vagy az országhatárokat, Kis vagy Nagy-magyarországot, Trianont. Ezekben a kategóriákban nem gondolkoztam. A magyar konyha, a gulyás, a cigányzene se a magyarság számomra, mint sok külföldön élő magyarnak. Az illyési „haza a magasban” az én szívem szerinti magyarságom.

Itt említem meg e témának halk altételeként a *valláshoz való viszonyomat*. Amikor 21 éves koromban elmentem, volt bennem egy természetes agnoszticizmus. Konfirmandus koromban nagyon komoly hívő lettem, s úgy kerültem Sárospatakra is. Abban az időben, az 50/51-es években volt Patakon egy erős, olyan pietista-szerű lelki mozgalom. Az én 14/15 éves fejem ezzel nagyon hadilábon állt úgy, hogy pont egy egyházi iskolában veszítettem el a hitemet. Ugyanakkor, nem fordultam Isten vagy a vallás ellen, csak éreztem, hogy dogmatikai érveléssel, hitvallásokkal, etikával, vagy „lelkizéssel” (pietizmussal) engem nem lehet vallásilag megfogni. Már akkor nagyon kerestem az észszerű, gondolkodó, küszködő, az élet kérdéseivel és a Bibliával birkózó álláspontot. Akkor ezt – 14-16 éves gyermekként – se Patakon, se máshol nem találtam meg. Így, 1956-ban, vallásilag, mint jó indulatú agnosztikus hagytam el az országot. Ez a hit iránti érdeklődés és a vallási kérdések iránti nyitott keresés a mai napig elkísér. Ugyanakkor, maradt bennem a vallásból egy elkötelezettség, egy hivatásérzet, egy szolgálni akarás. 1954-56-ban a Színiakadémia hallgatója voltam Budapesten. Templomba nem jártam, Bibliát nem olvastam, de Thália papjának képzeltem magam, aki a nemzet és az emberiség szolgálatára készül ugyanazzal az odaadással, mint korábban a hit vonalán.

3. Érzékenység a kisebbségi állapotra. Úgy nevezett reakciós családból származom: édesapám főszolgabíró volt. Pártpolitikában soha sem vett részt, de másfél évet ült a kommunisták börtönében, majd B-listázták. Aki nem tudná, ez azt jelenti, hogy semmiféle vezető vagy irodai állást nem kaphatott, csak téglákat dobálhatott, lovakat vakarhatott, vagy éjjeliőrként dolgozhatott. Minket, gyermekeket megbélyegeztek, a származásunk miatt nem vettek fel iskolába, és egy csomó más komplikáció is adódott. A saját bőrömmön éreztem a diszkriminációt. Érdekes – ha visszagondolok – nem azt tartottam igazságtalannak, hogy a régi világ, a Horthy-rendszer, az úri osztály, vagy a régi félig-meddig feudális Magyarország összeomlott. Ma is úgy érzem, hogy az sok szempontból megérett az összeomlásra. Az volt a problémám, hogy azért büntetnek, amiről nem tehetek. Miért vagyok kipécézve, mint a főszolgabíró fia? Arról én nem tehetek. És rögtön affinitást, együttérzést találtam minden olyan megkülönböztetéssel, amely származáson és nem egyéni viselkedésen alapul. Például az, hogy valaki zsidó, vagy cigány, vagy paraszt, vagy munkás; vagy az, hogy az apja kommunista volt, vagy nyilas, vagy bármi. Amerikában ehhez a sorhoz jött a néger, a fekete ember is. A mai napig, egész életemben mélységesen érzékeny vagyok minden olyan megkülönböztetésre, amelyről az illető személy szerint nem tehet: pl. hogy valaki férfi, vagy nő. Ide tartoznak a szomszéd népek is. Érdekes, hogy akkor még Trianonról nem lehetett beszélni, de már volt bennem egy erős tudat, hogy én ugyan magyarnak születtem, de erről sem tehetek. Mint az sem, aki szlováknak, románnak vagy szerbnek született. Tehát ez nem lehet választóvonal közöttünk. Ezt 20 éves koromban olyan tisztán láttam, mint

ma, és ezt az érzékenységet innen Magyarországról vittem magammal és megőriztem mindeddig.

4. Az 1956-os forradalom. Csak a legnagyobb megrendüléssel és meghatódottsággal tudok rá emlékezni, hogy a modern magyar történelem e legnagyobb pillanatában ott lehettem. Nem voltam hős vagy vezető, de a magam két fillérével a lehetőségekhez képest részt vehettem benne. Életem legfélelmetesebb élménye ez; hálás vagyok érte Istennek. Egyszer szeretnék csak a forradalomról beszélni. Most csak annyit említek, hogy a legjobb tudásom és megfigyelésem szerint a forradalom nem volt megszervezve. Egy nappal október 23-a előtt Budapesten jártam, az egyetemeken találkoztam több barátommal, szó sem volt forradalomról, nem is álmodtuk, hogy lesz ilyesmi. Tehát a vád, hogy ezt Nyugatról szervezték – szubjektív megfigyeléseim alapján állítom – nem igaz.

Egy másik fontos dolog, hogy ezt tényleg a diákság és a baloldali nemzeti érzésű értelmiség szervezte. Azért a baloldaliak, mert más érzésű értelmiség akkor szóhoz se juthatott. Csak nekik volt lehetőségük kritizálni vagy felszólalni. Hozzájuk csatlakoztak a kivetényelt katonák – akik maguk is a munkásokat és a parasztokat képviselték – majd a gyárak munkásaiból is sokan. Tényleg, azok fordultak szembe a kommunizmussal, akiket a párt leginkább a magáénak tartott.

Nagyon tisztán emlékszem a forradalom két alapvető célkitűzésére. Az egyik, hogy gyárat, földet vissza nem adunk. 1956 nem volt restaurációs kísérlet; nem a régi Horthy-rendszerhez akart visszamenni. Akkor én Inotán és Várpalotán voltam kohászok és bányászok között. Szó sem volt a régi rendszer visszahozataláról. A másik cél a semlegesség volt. Akkor 1956-ban, Jugoszlávia és Titó még a harmadik-utas politika, a semleges nemzet példaképe volt. Nagy Imre és a többiek hősök, óriási nagy nevek a mi életünkben. Egy csodálatos időszak volt, az egység – sajnos nagyon rövid – időszaka. Majd november 4 jött, a dermesztő fejbevéágás.

Fiatalság, magyarság, kisebbségi érzékenység és 1956 élménye voltak azok az értékek, amelyeket az a 21 éves fiatalember vitt magával és próbált megőrizni, sőt a kinti értékekkel gazdagítva majd visszahozni a hazába.

II.

A másik nagy témakör, hogy **MILYEN ÉRTÉKEKET KAPTAM ÉS HOZTAM?**

Hadd kérdezzem, hányan voltatok már Amerikában? ....Öten. Hát nyugaton, azaz egy nem volt népi-demokráciában? ....Többen. Ha a szomszédos országokra is rákérdeztem volna, valószínűleg mindnyájan feltennék a kezeteiket. Higgyétek el, még egy rövid külföldi látogatás is felér egy-két szemeszternyi iskolai tanulással. Más emberekkel, más közegekben találkozunk; az egész világot másképp látjuk. A külföldi utazás roppant egészséges módja a tanulásnak: egy óriási fej- és fogalomtágítás. A 45 éves amerikai tapasztalatból leszűrtem néhány olyan értéket, amelyeket fontosnak tartok, és segítenek ma is szemléletemben.

1. Önálló véleményformálás, felelősség és kockázat vállalás. Nem tudom nektek leírni, hogy 1956 előtt a Rákosi-Gerő korszakban milyen félelemben éltünk; az egész nép, nemcsak én a fősztolgabíró fia. Az AVÓ-tól és a bebörtönözéstől való félelem mellett, még az iskolában is féltünk, pl. felettetésnél, hogy ha valami rosszat mondok, akkor az apámat vagy engem visznek el. Színiakadémista koromban kötelező marxizmus órákra jártunk a Zeneakadémiára. A szemináriumokon az előadók diskurzust próbáltak kezdeményezni: „Kálmán elvtárs, mi a véleménye erről, vagy arról?” És Kálmán elvtárs felállt, és a feladott anyagot gyorsan szószerint ledarált, de ki nem húztak belőle egy önálló gondolatot. Állandóan féltem, szinte remegésben voltam, ha a véleményemet kérdezték. Nemcsak a politikára volt jellemző ez a légkör. Már a középiskolai oktatás is a sablon-gondolkozásra nevelt. A nagy tudású és tisztességes irodalomtanárunk elmagyarázta Vörösmarty, Petőfi, vagy Madách értékeit, mi ezekről jegyzeteket készítettünk – hogy ellensúlyozzuk a kommunista szellemű tankönyveket – majd a következő órán szinte szó szerint visszamondtuk a tanár véleményét. Soha senki nem kérdezte – nem is mertük volna mondani – hogy nekünk az olvasottakról volt-e saját értékelésünk.

Ezzel szemben Amerikában, egy kezdő Shakespeare kurzuson a tanár azzal kezdte, hogy olvasták-e a feladott művet? Ha igen, akkor mi tetszett benne, mi nem, és miért, és hogyan hasonlítaná össze más művekkel? – és így tovább. Különösen a humán tantárgyak területén egy olyan légkörbe cseppentem, ahol teljes szabad vélemény-nyilvánítás és véleménycseré volt. Emlékszem, nekem a Shakespeare darab, Coriolánus, nagyon tetszett, a tanárnak más véleménye volt. Végig vitatkoztunk, de ha tartalmasan írtam meg a dolgozatot, akkor jó jegyet kaptam.

Az üzleti életre is hasonló önállóság jellemző. Hét évig dolgoztam Kaliforniában egy biztosítási kárbecslő vállalatnak. (Kártérítőnek neveztem magam, de Magyarországon a kárbecslő kifejezés használatos. Pedig jól hangzik, hogy én kártérítőtől lettem később hittérítő, azaz lelkipásztor.) San Franciscótól több száz kilométerre északra, a vadonban dolgoztam tüzet, baleseteket vizsgálva. Egy-egy nagyobb, vagy komplikáltabb ügynél – magyar mentalitással – felhívtam a San-franciscói központot, hogy most mit tegyek? A vonal másik végéről jött a válasz: „Mr. Kálmán, én itt vagyok, magától több száz mérföldre egy irodában, maga meg ott van a helyszínen. Hát miért tőlem kérde, hogy mit tegyen? Mérje fel a helyzetet, és maga döntse el, hogy tartozunk-e a fizetéssel, vagy sem!” Először egészen megdöbbentett, hogy a felelősséget csak így kézbe veheti az ember, és ezzel kockázatot is vállal magára. Van, amikor nem sikerül, azt is vállalni kell. Ezt az önálló véleményformálást, felelőség és kockázat vállalást én Amerikában tanultam meg, és roppant hálás vagyok érte.

2. Amerikában végre megleltem a választ a **gondolkodó, boncoló, alázatos hitre**. Alázatosnak nevezem, mert a gondolkodó-boncoló hit nem szükségszerűen én-központú, magabiztos, mindenre választ adni tudó hit. Ott találtam olyan gyülekezeteket és olyan légkört, hallottam olyan igehirdetéseket, amelyek nem fundamentalisták, nem dogmatikusak, nem az elvárható megszokott módon szóltak, hanem merték teljesen önállóan és őszintén boncolni a hit és az élet kérdéseit, és válasz nélkül hagyni azt, amire nincs válasz. Ez a hang őszinteségre ösztönzött önmagammal szemben, ugyanakkor kíméletes szeretetre a felebarát felé. Ezt a hangot kerestem egész életemben, de addig nem jutott el hozzám.

3. Meg fog lepni benneteket, hogy a magyar közbeszédben egy népszerűtlen fogalom mennyire elfogadott az amerikaiban. E fogalom: a **kompromisszumra való hajlam**. Nem mártíroknak, vagy hősöknek neveli az embereket, akik inkább belehalnak, de nem adnak fel semmit. Abból indul ki, hogy az emberi élet rövid, hagyni kell másokat élni, hogy ők is hagyhassanak minket élni. Nem muszáj minden csatát, minden háborút, és minden utcasarkot megnyerni. A kompromisszum, a megegyezés, az alku és a türelem része az emberi közösségi életnek. Erény, ha ez valakinek megadatik, és ha tud vele megfelelően élni. Világos, hogy vannak olyan rendkívüli helyzetek – valószínűleg nem sok, de vannak – amikor nincs helye a kompromisszumnak. Úgy érzem, a magyar gondolkodás még ma sem hajlik a kompromisszumra, inkább a végsőig üti a vasat, de nem hajlandó változtatni. A dolgok nem feketék és fehérek. Gyarlók vagyunk. A dolgok folyamatok és irányok, nem pedig végállomások. Ha már elindultunk egy útvonalon és kezd a megegyezés kialakulni, az jó dolog.

Hadd mondjak néhány példát. Megint csak a kártérítésből, ahol komoly pénzüsszegekről volt szó. Mondjuk, hogy egy esetben vitás, hogy fedezve van-e a kár, vagy sem. Nyilvánvaló, ha nem tartozunk, akkor udvariasan vissza kell utasítani a követelést, ha meg tartozunk, akkor fizetni kell. De ha problémás az eset, akkor ezen hónapokig el lehet vitatkozni, perre menni, ügyvédi költségeket halmozni. Míg ha valahol félúton megegyezünk, akkor nagyobb veszteség nélkül mindketten jó érzéssel lehetünk egymáshoz. Az amerikai életben és gondolkodásban benne van ez a megegyezésre való hajlam.

A másik példát a vallás, éppen a református vallás világából veszem. Mi hitvalló egyháznak tartjuk magunkat, akik a Heidelbergi Káté és a II. Helvét Hitvallás alapján állunk. Ez azt is jelentheti, hogy ha valaki a Káté 129 kérdéséből akár csak egyet nem ért egyet, az hivatalosan – technikailag szólva – már nem is tartozik közénk. Az amerikai reformátusság kongregációs szárnya viszont erre azt mondja: „álljon meg a menet! A Bibliában nemcsak hitvallás van, hanem szövetségkötés is. Kössünk szövetséget az adventistákkal, vagy a muzulmánokkal, hogy a hajléktalanokat segítsük. Ehhez nem szükséges nekünk a predestináció kérdésében megegyeznünk. A közös célban együttműködünk, jó barátok vagyunk, szeretjük egymást, és a predestináció témáját elő se hozzuk, mert a megkezdett jó munkát megtorpantaná.” Megtalálni a közös megegyezhető pontokat, azokban együttműködni, az elválasztó pontokat meg, ha lehet, kikerülni. Nem érdemes a predestináció miatt egymásnak esni, és emiatt semmit sem tenni a hajléktalanokért.

4. **Az amerikai magyar misszió ügye**. Amerikában 45 évet töltöttem, ebből huszonhétet, mint ottani magyar református lelkész. A misszió itt nem csak egyházi munkát jelent, hanem minden magyar érték ápolását. A magyar közösségeken belül probléma, hogy ki mennyire marad meg magyarnak, vagy hogy mennyire akarja hangsúlyozni, pl. a református voltát. Akadnak ott magyarok, és lelkészek is közöttük, akik úgy ragaszkodnak ezekhez az értékekhez, hogy szinte büntudatba hajszolják a velük egyet nem értőket. Ha a gyermeked nem beszél jól magyarul, akkor már valami nagy bünt követtél el. Én mindig úgy gondoltam, hogy idegenben, Ameri-

kában ez egyéni döntés dolga. Az Úr Jézus Krisztus meghalt azokért is, akik megtartják a magyarságukat, és azokért is, akik nem.

Ha valaki magyar templomba jön el, és ott is angolul gajdol, mi akkor is Isten hozottal fogadjuk őt. Szeretettel beszélgetünk vele a magyar értékekről is, hogy kinyílhassanak abba az irányba is. Az embereket nem szabad ítékezéssel lerohanni. Örülni kell, ha egyáltalán jönnek.

Felekezetiileg a gyülekezeteim összetétele (17 év a Los Angeles külvárosában lévő San Fernandó Völgyi Magyar Református Egyháznál, és 10 év a Cleveland-i Nyugat-oldali Magyar Református Egyháznál) ökumenikus volt, különösen Los Angelesben a tagoknak közel fele nem volt református. Ott, egy ex-apáca is szolgált mellettem, mint főgondnok-asszony. Mindenkit, aki csak hajlandó volt a közös célért dolgozni, köszönettel és szeretettel befogadtunk. Aki az úrvacsoránál kenyér helyett ostyát kért, neki azt adtam. Ilyesmin nem vitakoztunk. Együtt malteroztunk, együtt építettünk, vagy együtt gyűjtöttünk az erdélyi iskolák javára.

Az amerikai magyar gyülekezetek lábadozó gyülekezetek. Más ott a helyzet, mint itt a szomszédos országokban, az elszakított magyar területeken élő kisebbségben. A magyarság itt őshonos, de Amerikában nem. Az angolon kívül még nem volt olyan bevándorló nép, aki Amerikában meg tudta volna őrizni nyelvét. Még a nagy létszámú németység sem. Most talán a spanyol/mexikói lehet, hogy megőrzi, ez most van eldülőben. Nyelvileg tehát mindenképpen beolvad az ottani magyarság. Ezzel nem válik szükségtelenné a magyar misszió. Nem mondhatjuk, például, hogy az idősek otthonában élő öregeknek már csak rövid idejük van hátra, nekik nincs szükségük misszióra. Ameddig szükség és igény van rá, addig magyarul is, később majd már csak angolul, de munkánk fontos célpontja a külföldön élő magyarság.

A kinti magyarság legalább két területen alkotott nagyot. (Bizonyára több más területen is, de most csak kettőt említek.) A kommunizmus ideje alatt ők őrizték meg a magyar cserkészetet. A kinti szervezetek között a cserkészlet volt az, aki a fiatalságot is megtartotta magyarnak, és a vezetést is át tudta adni az új nemzedéknek. Míg az egyházi vezetés ma is többnyire az idősebb korosztály kezében van, és még így is nagyrészt elangolosodott, addig a cserkészlet tele van fiatal vezetőkkel, akik – a magyar nyelvet ugyan már törlik, de – nyelvükben is megmaradtak magyarnak. Óriási dolog ez.

A másik figyelemre méltó teljesítménye az emigrációnak a kisebbségvédő szerepe. Odakint sok mindenben nem értettünk egyet, de ha a magyar kisebbségről volt szó, mint Erdély, Felvidék, Kárpátalja, vagy Délvidék, rögtön közös nevezőt találtunk. A kommunizmus hosszú éve alatt a kinti magyarok végig ébren tartották ezt a tüzet. Petíciók, gyűjtések, tüntetések ezreit szervezték, csomagokat és segélyeket küldtek. Wass Albertől Márai Sándorig, vagy Szörényi Éváig, és egy sor más neves és névtelen szervezőn át, ők őrizték meg és adták tovább a kisebbségben élő magyarság érdekvédelmének gondolatát. Bár ennek az emigrációnak – amíg ott éltem közöttük – sokszor magam is erős kritikusa voltam, mégis el kell ismerni, hogy roppant fontos nemzetmentő szerepük volt, amelyet becsületesen teljesítettek.

5. Amerika is otthon: hála. Isten két otthonnal gazdagított engem. Két hazában lehetek otthon, két nézőpontból is láthatom a világot. Egyrészt megőriztem a kis magyar nép látószögét: tudom, hogy mit jelent egy kis nemzet fiaként, vagy kisebbségben élni. Mit jelent, amikor a háborúkat, a tatárjárástól kezdve 1956-ig, szinte mind elveszítjük Ugyanakkor, a másik oldalon azt is tudom, hogy mit jelent egy nagyhatalomnak a gazdagsága, felelőssége, szorgalma, és alapvető jóindulata. Amikor odakint amerikaiaknak tartottam előadást, mindig hangsúlyoztam ennek a kettős látásnak az előnyét. Amerikában a nemzetiségi kisebbségi egyházak olyan fiatal állampolgárokat nevelnek, akik nemcsak az amerikaiak, de a kis nemzetek szemével is láthatják a világot. Jó és előnyös dolog ez Amerikának. Magyar szempontból is hasznos ez a kettős látás. Sokan mondják, pl., hogy 1956-ban az USA cserbenhagyta Magyarországot. Ezt nem lehet csak magyar szempontból eldönteni. Azt is látni kell, hogy vajon megérte-e volna, ha egy világháború tör ki? Most nem megyünk bele politikai dolgokba, csak szemléltetni akartam, hogy ennek is két, vagy több oldala lehetséges.

III.

Innen akkor tovább léphetünk előadásom főtémájához – lényegében ezért jöttem – hogy **MIT TALÁLTAM MAGYARORSZÁGON 45 ÉV UTÁN?** Az előzményekből talán érthetőbb lesz az a pár dolog, amit itt elmondok. Igazából nem arról van szó, hogy 2001 őszén, 45 év után hazajöttünk, és itt valami vadonatúj helyzettel találkoztunk. Igaz, hogy húsz évig vártam az első hazautazásra, de aztán 1976-tól úgy hat-nyolcévente hazajöttünk, így a végleges hazatelepülésünkig a 45 év alatt, öt-hat hazalátogatásunk volt. Az amerikai-magyar lelkesi fizetésből,

három gyermekkel nem lehetett gyakran utazni a költségek végett. Ugyanakkor, állandóan jöttek látogatók, nemcsak családtagok vagy rokonok, de a kialakuló magyar ellenzéki élet számos olyan képviselője, mint Csoóri Sándor vagy Demszky Gábor – akkor a mai jobb és baloldal még együtt voltak. A lakitelekiek és a többiek, (a szomszédos országokból is), az általunk gyűjtött pénzekből vendégeinkként, évekig járták Amerikát. Rengeteget kaptunk tőlük, ugyanakkor mi is sok mindent adhattunk nekik. Levelek, újságok jöttek a hazai földről, úgyhogy nagyon szoros kapcsolat alakult ki. Ha ez nem is volt jellemző minden amerikai magyar családra, de sokra igen, így a miénkre is. Ennek is köszönhető, hogy a három, Amerikában született gyermekünk, akik ott végezték az egyetemet, közülük kettő már itt él Magyarországon, az egyik ide is nősült, gyermekei vannak, üzletet vezet, stb. Mindhárom gyermekünk perfekt beszél magyarul, bár néha megkérdezik, hogy „kapott”, azt egy vagy két „t”-vel írják?

MIT TALÁLTAM AZ OSZÁGBAN 45 év után?

1. Szubjektív megítélésem szerint **Magyarországon volt rendszerváltozás**. Bántónak és károsnak tartom azt a véleményt, hogy nem volt ilyen változás. Természetesen az ilyen véleményt is tiszteletben kell tartani, de szívesen vitatkozom vele. Nem lehet a Rákosi érához, vagy 1956-hoz, vagy a Kádár gulyáskommunizmushoz hasonlítani a mai helyzetet. Alapjában véve más világban élünk most. Volt rendszerváltozás, és hál’Istennek az békés volt. Tessék emlékezni, hogy mi történt a Balkánon Jugoszláviában, vagy Koszovóban, hogy mi történt Romániában! Magyarországon ezt mind elkerültük. Igaz, hogy ennek ára volt: kompromisszum – csúnya szó, de nem az én szótáramban. Mindez megalkuvással járt: privatizáció hebehurgya módra, bizonyos rétegek a hatalomban maradhettek, nem volt kisöprés, de nem folyt vér. Ezek, esetleg tízezrek kerültek el a vérontást. A magam részéről hálát adok Istennek, hogy „csak” ennyi árat kellett fizetni. Ahogy Antall József mondotta: „tetszettek volna forradalmat csinálni!” De nem tetszett. Ez egy alapvető kérdés. Ha itt, ebben elbizonytalanodunk, akkor ennek az egész dolognak a megértésével hadilábon állunk. Magyarország jog-állam. Ez nem jelenti azt, hogy itt minden olajozottan, jól működik, de Amerikában sem, Svájcban és Németországban sem. Egyéni problémák és kivételek természetesen mindenütt lehetnek. Ma Magyarországon szinte bármilyen tisztességesen megfogalmazott véleményt el lehet mondani, és le lehet írni, ha nem ez, akkor az publikálja. Végeredményben Európa fele nyitódunk – erről is lehet sokféle vélemény, ennek is lehet többféle veszélye – de ugyanakkor ez egyedülálló és pozitív lehetőség. Az itt élő népnek, az utóbbi 10-15 év belső vitái miatt, könnyű ezt a perspektívát elveszíteni. A kívülről jövő, mint én, talán jobban látja ezt, mint az, aki itt élte át a Kádár-korszakot, és mindazt, ami azzal járt.

2. Nem mondok újat, hisz a bőrünkön érezzük, hogy **ketté vált a közvélemény, óriási a bizalmatlanság**. Az ország majdnem középen tört ketté, szinte fele-fele az arány a két tábor között. Roppant egészségtelen ez a bizalmatlansági fal. A két vagy több alapvélemény önmagában jó lenne, hiszen az a demokrácia. A baj az egymás el nem ismerése, az egymás kiszorítása a nemzettestből, vagy a tisztességes emberek társadalmából. Emlékszem, amikor Horn Gyula Amerikába látogatott, sokan mondták a magyarok közül: „ne fogadjuk őt, tüntessünk ellene, füttyöljük ki!” Már ott formáltam az álláspontom, miszerint lehet, hogy Horn pufajkás kommunista volt annakidején, de most nem a szovjet csapatok hozták be őt, nem törvénytelen módon, hanem az otthoniak, az ország választotta meg őt. Hogy a választás bölcs, vagy elhibázott volt, azon lehet vitatkozni, de ő Magyarország miniszterelnöke és ezt tisztelnünk kell benne. Pár évvel később ugyanez elmondható Orbán Viktorról, ma Medgyessy Péterről, és a következőkben még nem tudom majd kiről. Elfogadhatatlan az állapot: ha nem az én emberem van pozícióban, akkor ellenség, nem legitim, nem fogadom el; viszont ha az én emberem ül a székben, akkor minden rendben van. Tehát nem a két vagy a több vélemény a probléma, hanem ahogy kezelik ezt, ahogy uszítanak egymásra, az a borzalmas dolog.

Van azért ennek egy jó következménye is. Azt veszem észre, hogy a két szembenálló tábor mindent elkövet, hogy egymást leleplezze. Így remélhetően Magyarországon egyre nehezebb lesz a korrupció. Ha nincsenek is itt balkáni állapotok, azért korrupció még szép számmal akad. Úgy tűnik, a két tábor kiegyenlíti egymást, és egyre kevésbé éri meg bárkinek is, hogy korrupcióba bonyolódjék.

3. **Reményteljes állapot: óriásit lépett előre az ország, gazdaságilag is**, bár ez lelapsed. A lassulás most nem csak Magyarországra, de Amerikára, Németországra, szinte minden országra jellemző. Tehát nem írható teljesen egyik vagy másik kormánynak a számlájára. A változások és azok felgyorsulása félelmet gerjesztnek, ez természetes. A probléma, ha ezeket a félelmeket tudatosan szítjuk egymásban. Pl. az Európai Unió hozhat egy csomó bonyodalmat,

amelyeket meg kell vitatni, de attól tartok, hogy komoly bizalmatlanság alakult ki számos honfitársban, akik úgy vélik, jobban járnánk, ha nem lépnénk be az Unióba. Mintha jobb lenne, ha egész Európa belép, Magyarország meg egy kis önálló sziget marad. Egészen az örültség felé megy ez a bizalmatlanság és félelem. Természetesen szükséges továbbra is komoly kritikával és utánjárással vizsgálunk a belépés előnyeit és hátrányait, és higgadtan megbeszélünk, hogy mi legyen a következő lépés.

Összességében úgy látom, hogy Magyarországon a gazdasági és a politikai helyzet minden nehézség ellenére biztató. Egy jobb megoldás kifizetéséhez valószínűleg nemzedékváltásra lesz szükség. Jó hír, hogy már ez a nemzedékváltás is folyamatban van. Szakemberek állítják, hogy az ember technikailag kész a gyors változásra, lásd a számítógépek elfogadását. De a lelki, a társadalmi, az etikai változások dolgában, a megszokások feladásában az ember sokkal lassúbb. Pl. a református apám és katolikus anyám 1935-ös esküvőjére a katolikus családtagok jó része nem ment el a református templomba, mert úgy érezte, hogy nem mehetett el. Ma – remélhetően – ez már nem lenne probléma. Petőfi mennyire haragudott az osztrákokra, micsoda német-ellenes verseket írt; ma az osztrákok a legjobb barátaink. Valamikor az oroszok is nagyon jó barátok lesznek. Ez nemzedékváltás kérdése is. Kaliforniában egy cseh orgonistával dolgoztunk együtt, aki meghívott minket vacsorára. Ott volt az egyetemista fia is, akinek fogalma sem volt arról, hogy magyarok és csehek között lehetett bármi ellentét. Micsoda ignorancia – mondhatná valaki. A mi gyerekeinknek sincs fogalma. Az is ignorancia. Talán nem a legjobb, hogy az ignorancia miatt nem vagyunk már egymás ellenségei, de egy következő nemzedék számára a problémáink már nem bírnak olyan súllyal, mint a mi számunkra. Igaz, találnak ők majd új problémákat: az ember az gyarló.

IV.

Utolsó témánk: MIT TALÁLTAM AZ EGYHÁZBAN 45 év után? – természetesen első sorban a református egyházzal van szó.

1. Hála, hogy megmaradt az egyház, mindenképpen ezzel kezdem. Óriási dolog ez a megmaradás. Hogy milyen volt az a 45 év azt ti jobban tudjátok, a bőrötökön éreztétek. Én csak hallomásból és tanulmányaim alapján tudok róla. Hadd mondjam itt, hogy ennél a hálánál az se nagyon számít, hogy ki mennyire állt helyt. Hogy ki volt jobb mártír vagy kevésbé jó, ki volt hős vagy kevésbé hős, ki kötött több kompromisszumot vagy ki kevesebbet. Nem szeretnék nevekre hivatkozni, de tudok olyan „vonalas” lelkészekről, akik más „vonalon” nagyon sok jót is tettek, megint mások a kellenél is jobban kompromittálódtak. Ha már eddig nem volt lehetőség a nagy leszámolásra és söprésre, akkor most, 13 év után azon az alapon lennék, hogy aki ma húzza a szekeret, az velünk van. Jézus is azt mondta, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van.” Igaz, az ellenkezőjét is mondta, hogy „aki nincs velünk, az ellenünk van,” de ezt én meg se hallom a jelen körülményei között. Tehát hála az Úr Istennek, hogy azt a 45 évet, úgy ahogy, de átveszélte az egyház.

2. Egészséges áramlatok, de fontolva haladás. A Református Egyház bővében van az egészséges kezdeményezéseknek. Tessék megnézni a villámposta levelezést, a számítógépes hálózatot, a különböző kiadványokat, a kisköri találkozásokat, az iskolák, a teológiák életet – rengeteg kezdeményezés. Indulnak a dolgok, forr, pezseg az élet, mindez az egészség jele, mindez pozitívum, DE csak fontolva haladunk. Kívülről nézve – onnan, ahonnan én jöttem – a szükségesnél sokkal lassúbb ez a pezsgés, ez a változás. Az egyház is egy kissé átvette az ország megosztottságát, gondolok itt a Zsinatban dúlt viszályokra. Ezekről most ne beszéljünk, remélhetően az új Zsinat ezeket már meg is oldotta.

A fontolva haladásra jó példa az *énekeskönyvünk*. 1948-ban, úgy 55 évvel ezelőtt, a legjobb szakembereket bevonva kiadtak egy kiváló énekeskönyvet, amelyet a legtöbb gyülekezet ma is használ. Az egyik cél a ritmikus éneklés visszaállítása volt. Emlékszem, konfirmandus koromban, 1950 körül, Tatán már ritmikus énekelünk. 2001-ben hazatérve, faluról-falura járva, a rétestészta semmi ahhoz képest, ahogyan húzzák az énekeket. Mi történt itt 55 év alatt? A lelkész, az orgonista tud ritmikus énekelni, az egyházi vezetők egymás között ritmikus énekelnek. Mégis, amikor betérünk a templomba, és ott van Mária néni meg Janó bácsi, meg vagy 15 öreg, akkor – hogy meg ne sértsük őket – az egész gyülekezet rázendít a rétestészta éneklésre. Mi történt? Mi ez a fontolva haladás, ez a félelem, hogy el ne veszítsük Mária nénit és Janó bácsit? Emiatt aztán az ifjúság elszaladhat, ha véletlenül jönne; a megújulás is elszaladhat, ha véletlenül érinteni akarna.

További probléma, hogy a kiválónak indult, de ma már 55 éves énekeskönyv is részben már elavult, és alkalmatlan az új viszonyok között önmagában szolgálni. Az utóbbi 55 évben is

írtak új énekeket. A mai fiatalság, a mai 20-30 évesek énekeit csak ifjúsági alkalmakon éneklük. Majd csak ötven év múlva – ha már ők is öregek lesznek – akkor kerülhetnek be ezek az énekek az énekeskönyvbe? Miért van ez az emberöltős lemaradás a református egyházban?

Egy másik téma *a nők szerepe*. Örül a lelkem, hogy ennyi teológus van, hogy ennyi női lelkész van. Nem minden magyar reformátusnak örül a lelke, még csak a lelkészeké se mind (hallok néha megjegyzést, amikor férfi lelkészek magunk közt vagyunk). Hála az Úrnak, hogy vannak, hogy jönnek női lelkészek. Nemrég a TV-ben egy szép programot láttam a Tolnában és Baranyában élő református női lelkészekről. Igaz, elmondták, hogy azért kerültek oda, mert a férfiak nem akarták vállalni a kevésbé fizetett, nehéz munkát: jók lesznek tehát a nők is. De ott vannak. Tehát biztató a helyzet, mégis ez fontolva haladás. Olyan világból jöttem, ahol már megszűnt a százalékolás, hogy hány férfi, hány nő dolgozik együtt. Ott a legtöbb esetben, a gyülekezeti vezetők, a lelkészek, a gondnokok, a presbiterok, az esperesek, a püspökök, a teológiai tanárok, a bizottsági tagok között nagylétszámban találunk nőt. Az egyházi gyűlések, konferenciák előadóinak legalább a fele nő, akik briliánsak és nagyszerűek, vagy kevésbé azok, akár csak a férfiak. A női-szolgálatvállalás területén Magyarországon is van biztató, egészséges áramlat, de van visszafogás, fontolva haladás is.

Hadd merészeljem azt mondani, hogy megfigyelésem szerint egyházunkban a nők túl alázatosan, túl szerényen viselkednek. Igaz, az amerikai lelkésznők néha túl vehemensen odamondanak. Pl., az egyik női kollégám egyszer rám szólt (pedig én elég nyitottnak tartottam magam), hogy „Szabolcs, kikérem magamnak, hogy te Istennel kapcsolatban csak a hímnemű névmást (*he*), használjad, Isten nőnemű is (*she*)!” Kérdeztem, „te miért követeled ezt tőlem?” „Azért, mert én nő vagyok” – válaszolta – „engem bánt, és ha te tényleg szeretsz engem, akkor a női névmást is használod!” Ilyen harciasan jött nekem. Nem volt mit tennem, mint azt mondanom, „hát akkor legyen *she*”. Mint látjuk, ez a harcias hangvétel nem alázatos, nem szerény, nem biblikus, nem jézusi, de ugyanakkor néha ezt is felhasználja a Lélek – mint ezt a hölgyet is, hogy engem a helyemre rakjon. Magyarországon még nem hallottam ezt a hangot. Nem kell, hogy mindenki így hadakozzon, de néha nem ártana a férfiaknak a Léleknek eme erősebb hangját is hallani.

A női lelkészi hivatást Isten útjának tartom, függetlenül attól, hogy a Biblia, vagy Pál apostol mit mond. Nekünk nem kell a mai korhoz igazítani a Bibliát. Pál apostol első századi, zsidó-római mentalitásban gondolkozott, és ez beszüremlett a Bibliába is. Hála Istennek, az is a Bibliában van, hogy Krisztusban nincs férfi és nincs nő. Hála Istennek a Szentírásban vannak Debórák és Priscillák és sok más női vezető. Úgy tűnik, csak a 20/21-ik századra ért meg a gondolat, és az Úr Isten a történelmen keresztül is kényszerít bennünket arra, hogy a női lelkészi munka teret kapjon. Amit évszázadokon keresztül a sok férfi teológiai tudós és egyházatya nem fogadott el, és a Biblia értelmezésük alapján a nőket kiszorították a lelkészi munkából, azt most kénytelenek vagyunk elfogadni, még a Bibliát is újraértelmezni. Isten nyitja a kapukat, mert nincs elég férfi a munka végzésére. Istentől van ez, teljesen nyilvánvaló ez számomra, de nem szükséges egyetérteni.

Egy másik ilyen dolog a nagy munkával modernizált *egyházi törvénykönyv*. Szükség volt rá, de megint csak fontolva haladtunk. Ha valakit ma Magyarországon megválasztanak presbiternek, ő ha akarja, gyakorlatilag egész életében presbiter lehet. Hol van itt a dinamikus szerkezet, hogy változás lehessen, hogy újak, fiatalok jöhessenek be, hol van a ciklikus-rendszerben való gondolkodás? Megköveteli a törvény, hogy egy református lelkésznek csak református vagy evangélikus élettársa lehet. Katolikus, vagy más már nem lehet. Az egyik püspökünk (nem a Dunántúli!) panaszkodott nekem: „Nagy baj van! Az egyik teológus katolikushoz akar férjhez menni, és az nem akar reverzálást adni!” Mondtam: „Na és?” Nem beszélünk egy nyelvet, hiába voltunk magyarok mindketten, nem kommunikáltunk. Abból a háttérből, ahonnan jöttem, nem tudom elképzelni, hogy miért probléma, ha valakinek más vallású az élettársa, vagy hogy egyáltalán miért mer egy ilyen személyi jogi-kérdésbe az egyházi törvénykönyv beavatkozni? Vagy hogy, miért ne prédikálhatnék én ebben a ruhában? (Sötétkék zakó, fehér ing, színes nyakkendő.) A törvénykönyv előírja a fekete ruha, nyakkendő és cipő, és a fehér ing viseletét. Szerencsémre eddig szemet hunytak a ruhámra. Bizonyára még rengeteg hasonló dolgot lehetne idézni.

3. Utolsó pont, és akkor tényleg vége lesz: **nincs elég bátorság egyszerre több síkon, több színűen élenjárni.** Jézus korában – tessék megnézni a Bibliát – a jézusi gondolat volt a leghaladóbb, a „legavantgárdebb,” a legmodernebb az egész világon, beleértve a görög-római kultúrát is. A világirodalomban és filozófiában semmi sem közelíti meg a jézusi gondolatot. Bizonyára volt még néhány olyan korszak, amikor az egyházé volt a leghaladóbb gondolat, talán

Szent Ágoston, vagy Aquinói Szent Tamás kora. A Reformáció volt talán az utolsó olyan kor, amikor a hit és az egyház a világ szempontjából is élenjáró volt, az új gondolatok kezdeményezője lehetett. Azóta – és a mai világban, és a magyar egyházban meg különösen – **csak kullogunk** a világ, az ország után. Ha már mindenütt van számítógép, akkor nálunk is lesz, ha már mindenütt közvetlen a hangvétel, akkor majd mi is úgy teszünk. Számomra Jézus Krisztus és az evangélium – most nem teológiai, hanem kulturális hatásról van szó – első fokon nem tradíciót jelent, nem Ravasz Lászlót, Barth Károlyt, vagy a harmincas évek hagyományainak követését, hanem azt, hogy Jézus az ő Szent Lelke által mindenben a világ előtt jár. Nálunk kellene elsőnek megfogalmazódnia és kipróbálódnia az új gondolatoknak. Ha a világ tudni akarja, hogy milyen az igazi demokrácia, akkor jöjjön el és nézze meg, hogy az egyetemes papság krisztusi elve alapján hogyan működnek a presbitériumaink. De nem jöhet, mert se a földesurak korában, se a kommunizmusban nem volt, de még ma is ritka az olyan Presbitérium, ahol lelkészek és világiak evangéliumi lelkülettel közösen vezetnek. Példáknak kellene lennünk a demokrácia terén, a valóságban többnyire itt is kullogunk, az országban sok-sok világi közösség előbbre jár, mint mi.

Van a magyar, és különösen a református közéletben egy nagyon lejáratos szó, amit nem szabad kimondani, ami botrányos. Nem a kompromisszum szó, se nem a fasiszta vagy kommunista szavak, van csúnyább szó is: (suttogva) **liberalizmus!** Vitatkoztam múltkor egy lelkésszel. „Amit te mondasz, az liberális! – mondta. „Na és?” – válaszoltam, „és ha ortodox lenne? Na és? Azt mondd meg, hogy mi a rossz benne! Ha valamit csak leöntesz a liberális vagy az ortodox, vagy hasonló sziruppal, az nem argumentum arra, hogy valami rossz és elfogadhatatlan.” Nem az a probléma, hogy a liberális gondolatoknak ma nincs dominanciája Magyarországon, vagy egyházunkban, hanem az, hogy szinte hangja sincs a gondolatnak – legalább is egyházunkban – elbúvik, mint a búvópatak. Ha egy picit is a liberalizmus gyanújába kerül, olyan mintha járványos beteg lenné. Pedig a liberalizmus – különösen, ha egyensúlyban van az ortodoxiával és más komoly irányzatokkal – nagyon hasznos, és a Lélek által felhasználható áramlat. Óriási szükség volna, hogy az egészséges és modern liberalizmus számottevő hangot kapjon egyházunk életében.

A **gazdasági önállósulás** igyekezete is mintha **megtorpant** volna. Egy szabad világban az egyháznak is önállónak kell lennie, különösen az államtól nem szabad függnie. Megértem, hogy régen egyházi birtokok voltak, amiket elvettek; és azt is megértem, hogy 45 év után népünk és gyülekezeteink még nincsenek készen, hogy gazdaságilag is teljesen önállóak legyenek. Mégis, úgy tűnik, hogy az egyházi vezetési a kormánnyal minden fillérért harcol, nehogy idén egy fillérrel kevesebbet kapjunk, mint tavaly. Hát nem az a cél, hogy – kivéve az olyan közszolgálatokat, mint az iskolák vagy a betegek ellátása – minden más téren önerőből, az adakozásokból éljünk? Ide tartozna a templomok fenntartása, a lelkészek fizetése, a missziós költségek, és szinte minden. Legalább a távolsági irány legyen ez, és akkor nem kellene minden évben az állammal harcolni, hogy megőrizzük a tavalyi státus quot.

Ide tartozik a református egyházra és a többi történelmi egyházra jellemző **politikai többszínűség hiánya**. Rendben van, ha valahol a többség jobb oldali érzelmű, a többség mindig valahol áll. Az nincs rendben, ha csak egy vonal van képviselve. Valaki múltkor azt mondta: „az evangélikusoknál van egy szocialista képviselő, nem disznóság?” Nem disznóság. Nekik legalább van egy. Nálunk az sincs. Kisköri lelkészekkel beszélgetve hallom, hogy gyülekezeteikben, nemcsak a tagok között, de még a presbiterek között is ott „sunnyítanak,” akik a baloldalra szavaznak. Hát miért kell ezt titokban tartani, miért kell sunyinak lenni a gyülekezetben? Hát miért nem érezheti bármelyik gyülekezeti tagunk, vagy látogatónk azt, hogy ha a református templomba bemegy és történetesen jobb oldali, az rendben van, de ha történetesen bal oldali, az is rendben van? Miért nincs ennek a mindkét oldalra nyitódásnak hangja a hazai református sajtóban? 2002-ben, a választások idején írtam egy cikket ezzel kapcsolatban, udvarias választ igen, de közlést nem kaptam. Egyetlen egy olyan hangvételű cikket, vagy sort nem olvastam a Reformátusok Lapjában, amely ne a jobboldal és az Orbán kormány mellett lett volna. Most nem arról van itt szó, hogy az Orbán kormány rossz lett volna, hanem arról, hogy egészségtelen, ha az egyház ennyire egyoldalú, ha ennyire egy vagonban vagyunk. Sok gyülekezetben olyan a közhangulat, hogy nem érezheti magát otthon az, aki a többségtől eltérő politikai álláspont felé is nyitott.

Kívülről jövet, a sok-sok biztató dolog mellett az átlag benyomás mégis az, hogy **na-gyon sok szomorkodó, hátratekintő egyháztag és ember van ma Magyarországon**. Ennek nincs racionális alapja. Megszűnt a kommunizmus, megszűnt a Kádár rendszer, nincsenek idegen csapatok Magyarországon, az egyik lábunkkal szinte már az Egyesült Európában vagyunk. Teljesen felesleges, hogy az egyházban és az országban ilyen reménytelen legyen az arculat.

Azzal szeretném **BEFEJEZNI**, hogy a helyzet mégsem ennyire reménytelen. Egyrészt, szerepe van az ilyen beszélgetéseknek, bizonyágtételeknek, még ha nem is változik meg tőlük az egész világ. Vitatkoztok velem, felét, háromnegyed részét kidobjátok, de valamit megtartotok. Közben és is hallgatlak titeket, módosítom a véleményemet. Hatunk egymásra, számít, hogy mint gondolkozunk, mit mondunk.

A jó reménységem legfőbb forrása az, hogy szívem mélyéből hiszem: **Isten és Jézus Krisztus kezében van a világ sorsa**. Ezt most ne vegyétek vallásos, papi beszédnek. A Jelenések Könyvét én nem értelmezem fundamentalista módra. Nem követem az adventista felfogást, hogy a könyvben lelhető szimbólumok, jelek, mint az állatok és a szarvak, valami konkrét, a mi életünkben bekövetkező események előjelzései lennének. Így Luthernek részben igaza van, hogy jobb lenne ezt a könyvet kihagyni a Bibliából, mert rengeteg félreértést és zavart kelthet. Ugyanakkor, teljesen elfogadom a könyv alapmondanivalóját, hogy bármi jöhet erre a világra – a legborzalmasabb dolgok is, amelyek lehet, hogy jönnek, nem lehet tudni, de nem szükségszerű, hogy jöjjenek, ez tőlünk is függ – a végső dolgok Isten kezében, így jó kezekben vannak. Az új teremtés, az új Jeruzsálem víziójával zárul a Szentírás. Bár nem tudhatjuk, hogy a jövőben mi lesz a magyarsággal, a Református Egyházzal, vagy akár a Vatikánnal; nem tudhatjuk, hogy mi lesz veled, vagy velem, de **a végső dolgok az Úr Isten kezében vannak**. Köszönöm a figyelmet.

(Az előadás egy rövid imával és énekkel záródott.)

***